

P. Szabó Béla

MAGYARORSZÁGI AK POLITICA-DISPUTATIÓI NYUGAT-EURÓPAI EGYETEMEKEN A 17. SZÁZADBAN

A Bibó István Szellemi Műhelyben 2005 elején előadást tartott Bene Sándor irodalomtörténész, melynek keretében – több korábbi munkájára alapozva¹ – egy interdiszciplináris kutatási program koncepcióját vázolta fel, amely a magyar politikai gondolkodás kora újkori történetének feltárását célozta meg. A tervezett munka egyik legfontosabb elemeként – a kutatás tárgyául szolgáló szövegtörzset feldolgozásának műfajtörténeti és műfajelméleti alapjainak kidolgozása mellett – magának a vizsgálendő (illetve vizsgálható) szövegeknek az „előállítását”, a kutatás számára való hozzáférhetőségének biztosítását jelölte meg.² A kutatás által figyelembe veendő szövegek „hihetetlen műfaji tarkaságának” viszonylag jól körvonalazható, de kevésbé ismert és még kevésbé kiaknázott *genus*-át adják azok a – korabeli értelemben vett – *politica* területéhez köthető vitairatok, melyeken a 17. században magyarországi peregrinusok tucatjai nevelődtek, illetve kaptak bepillantást a kor divattudományának, a politikatudományának alapismereteibe. Mint Bene – máshol – megállapítja:

„Sajnos, ez az anyag nem rendelkezik ... kitűnő bibliográfiai segédlettel, ... így itt a régebbi és újabb Hungarica-bibliográfiákat ... bővítő alap kutatásra is szükség van, továbbá nem éreztelen a művek születésével kapcsolatos egyéb körülmények feltárása sem. A disputációkutatás még váratlan és komoly eredményeket hozhat, a legaprólékosabb filológiai munkát igénylő, ugyanakkor az egyik legígéretesebb területe lehet a politikai nyelvek, beszédmódok magyarországi kutatásának.”³

Az alábbiakban mindezeket helyeselve és szem előtt tartva – anélkül azonban, hogy a célzott kutatások elméleti kérdéseire hozzászólni akarnánk – szerény adalékkal kívánunk szolgálni a vizsgálendő szövegtörzset felépítéséhez. Tesszük ezt nem is elsősorban azzal, hogy csekély mértékben kiegészítjük a már egyébként is ismerhető, igaz teljességre törekvően számba nem vett *politica-disputatiók* jegyzékét, hanem azzal, hogy azok legegyszerűbb fellelhetőségét megadjuk, valamint a munkákról készült

¹ Bene Sándor: A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben – A kora újkori modell. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001/3–4. 285–315.; Bene Sándor: Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diszkurzustípusok a kora újkori Magyarországon. In *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*. Szerk. Jankovics József, Nyerges Judit. Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Budapest, 2004. 8–28.

² Bene Sándor: Magyar Politikai Könyvtár (Egy szövegkiadás-sorozat koncepciója). http://jog.unideb.hu/bibo/articles/tanulmanyok/bene_sandor-magyar_politikai_konyvtar-2005-01-20.htm Az előadás szerkesztett változata: Bene Sándor: Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása. *BUKSZ*, 2007. 50–64.

³ Bene Sándor: Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diszkurzustípusok a kora újkori Magyarországon. 19–20.

másolatainkat a kutatás számára felkínáljuk.⁴ Mindez elé rövid bevezetőként néhány olyan tudománytörténeti megjegyzés kívánczik, amely a vizsgált művek jelentőségét és keletkezésük általános kereteit megvilágíthatja egy kissé.

S tesszük ezt azzal a tudattal, hogy talán egy kis lépéssel közelebb jutunk ezen kötet ünnepeltje életcéljának, a magyar politikai hagyomány mind teljesebb feltárásának megvalósításához is.

A politica, mint egyetemi diszciplína

Terjedelmi okokból le kell mondanunk a politikatudomány európai fejlődési csomópontjainak akárcsak a vázlatos felvillantásáról is. Mivel azonban a vizsgálódásaink tárgyául választott szövegtípus egyértelműen a koraújkori egyetemekhez – ezek között is elsősorban a németországi protestáns intézményekhez – kapcsolódik, nem mondhatunk le arról, hogy röviden összefoglaljuk a *politica*-oktatás korabeli szerepével, jelentőségével és irodalmával kapcsolatos ismert tényeket.⁵

A ma uralkodó álláspont szerint a német protestáns egyetem *politica*-oktatása alapjainak lerakását Melanchtonnak kell tulajdonítani, aki írásaiban hangsúlyozta a *politica ars* vagy *doctrina politica* szükségességét, illetőleg el is helyezte azt a tudományok általa elképzelt épületében a *philosophia practica* keretében (szorosan az *ethica* és *oeconomia* mellé). Melanchton ugyanakkor – eltérően más, a filozófia körébe sorolt tudásterületektől – viszonylag kevés figyelmet szentelt a *politicanak*, melynek egyik áruklódó jele az volt, hogy ebben a tárgyban nem írt tankönyvet. Ez utóbbi ténynek tulajdonítható talán, hogy a *politica*, mint szeparált ismeretkör oktatása a 16. század végéig nem vagy csak sporadikusan tűnt fel a német protestáns egyetem *„tanrendet”* meghatározó statútumaiban. A 17. század elejétől azonban jelentősen megváltozott a helyzet, hiszen 1600 körül egy sor birodalmi egyetem statútumaiban megjelentek a *politicanak* szánt „tanszékek” és előadások. Ekkortól figyelhetők meg a ritkábban önálló, gyakrabban más filozófiai ismeretkörrel összekötött professzúrák számos német főiskolán. Ezen tanárok aztán a hallgatók egyre növekvő számának közvetítették az egyre inkább terjeszkedő tudásterülethez köthető ismereteket, s innen számíthatjuk – legalábbis a bennünket most érdeklő – német egyetemeken az „új” tudomány fel-

⁴ A politikai *disputatiók*kal való foglalkozás a 16–18. században külföldet járt magyarországi joghallgatókkal kapcsolatos hosszára nyúlt prozopográfiai kutatásaink egyik „mellékszálának” tekinthető. Az elsősorban a magyarországi jogi tanulmányaira és jogi vitatkozásaira koncentráló munkálatok során már kiadásra került egy *disputatio-dissertatio* jegyzék, melyben a szoros tematikus és perszónális összefüggések miatt több *politica*-vitatkozás felsorolásra került. Vö. Szabó Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített *disputatiók*nak (disszertációknak) elemzéséhez. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica* Tom. VIII. Fasc. 5. 1993. 79–154.

⁵ A koraújkori politikatudomány németországi fejlődésére – többek között – alapvetőek a következő munkák: Weber, Wolfgang: *Prudentia gubernatoria. Studien zur Herrschaftslehre in der deutschen politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992.; Maier, Hans: *Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten vornämlich vom 16. bis 18. Jahrhundert*. In *Wissenschaftliche Politik. Eine Einführung in Grundfragen ihrer Tradition und Theorie*. Hg. Oberndorfer, Dieter. Verlag Rombach, Freiburg am Breisgau, 1962. 59–116.; Bleek, Wilhelm: *Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland*. Beck, München, 2001. különösen 52–88.; Philipp, Michael: *Polyarchiewissenschaft. Die Geburt der Politikwissenschaft in Deutschland im 17. Jahrhundert*. Habilitationsschrift, Augsburg, 2003.

lendülését. Alig egy nemzedék alatt a *politica* kialakult a saját szaknyelve és terminológiája, megtörtént az ide tartozó tanok és elméletek rendszerbe foglalása, továbbá kidolgozásra kerültek a kíváncsú ismeretek megszerzésének különböző módszerei. A *politica* egyre inkább megfelelt azon követelményeknek, melyeket a kései humanizmus úgy általában egy gyakorlati tudománnyal szemben támasztott.

A 16–17. század fordulójától tehát a *politica* önálló ismeret-területként követelt helyet magának a korabeli egyetemi diszciplínák között, ugyanakkor sajátos kérdés-feltevésével, megismerési céljaival el is határolódott más tudásterületektől. A szoros kapcsolat azonban megmaradt a szomszédos tárgyakkal, amelyekre tartalmilag épített, illetve melyekből módszertanilag is profitált a *politica*. Ilyen szomszédos diszciplínák az etika, a morálfilozófia, a történelem, a retorika, a logika, illetve dialektika, valamint a filológia voltak, mely utóbbi a *politica* számára is fontos szövegeket bocsátotta a további feldolgozás és interpretáció rendelkezésére.⁶ Nem véletlen, hogy több, politikát oktató professzor szokás szerint éppen ezen tárgyak közül volt megbízva egy-egy másik stúdium oktatásával is.

A szervezeti keretek kialakítása, a professzorok alkalmazása természetesen nem volt öncélú. A korabeli városi vagy fejedelmi főiskolák meglehetősen igazodtak a hallgatók irányából jelentkező „kereslethez”. S láthatóan volt kereslet a politika tanszékek vagy a csak „mellékállású” *politica*-professzorok által felkínált tudásra a 16. század végétől.

A jogtudomány és azon belül az újonnan kialakuló új tanszak, a közjog⁷ iránt a századfordulón ugrásszerűen megnőtt érdeklődéssel, a nemesi származású joghallgatók viszonylag tömeges megjelenésével párhuzamosan fokozódott az igény olyan tanultak iránt is, akik a *politica* területén szereztek ismereteket a protestáns egyetemi fellelővárakban.⁸

A helyét egyre inkább megfelelő politikatudomány korabeli teoretikusai abból indultak ki, hogy a *politica* mintegy királyi diszciplínaként, vezető tudományterületként tud majd bizonyos (ésszerű, szakszerű és gyakorlati) választ nyújtani a kor valamennyi problémájára és kihívására. Ez az ígervény elsősorban a *politicus* ideál-konceptiójában fogalmazódott meg, aki átfogóan és magasan képzett államférfiként képes lehet a megfelelő válaszokat megtalálni. Ő képes válságjelenségeket felismerni, valamint ellenintézkedéseket megfogalmazni. Csak ő alkalmas egy közösség felépítésére, vezetésére, javítására és fenntartására. A *politicus*nak ugyanis a politikai bölcsesség mindhárom területén otthon kell lennie: rendelkeznie kell mind a törvényhozó (*prudencia architectonica* – *legumlatoria*), mind a tanácsadó (*prudencia consultatoria* – *deliberativa*), mind a jogalkalmazó (*prudencia iudiciaria*) bölcsességével.⁹ Egyedül a *politicus* képes

felismerni egy közösség működésének törvényeit, egyrészt az alkotmány és a kormányforma összefüggését, másrészt a lakosság mentális indítékait, valamint a közösség létének egyéb keretfeltételeit (földrajzi helyzet, erőforrások, a lakosság társadalmi összetétele). Minderre az teszi kompetenssé, hogy tanulmányai során jelentős irodalmat dolgozott fel a *politicus* és ezzel mind normatív, mind tapasztalati-történeti ismereteket szerzett.¹⁰

Ugyanakkor a *politica* interdiszciplináris nyitottsága valóban alkalmas volt arra, hogy más szakok (mint láttuk a történelem, az etika, a jogtudomány és a különböző egyéb „*artes*”) ismeretanyagát is magába integrálja.

Fontos megjegyezni, hogy a *politica*, mint önálló diszciplína megerősödéséhez jelentősen hozzájárult a 17. század vezető tudományágának tekinthető *jurisprudentia*. A közismert toposzt átalakítva a politika a jogtudomány szolgálóleányának volt tekinthető ebben a században, vagyis fontos alapozó tárgy volt a joghallgatók számára. A két tudásterület között jelentős átfedések figyelhetők meg és a célközönségnek tekinthető hallgatókon is osztoztak a 17. század során. A jogtudomány tehát versengő tudományterülete volt a *politica*nak, sokkal inkább, mint a teológia és az etika. Az etika tekintetében megállapítható a politikatudomány bizonyos fölénye, a tudományok létező hierarchiáját – különösen a teológia és a jogtudomány dominanciáját – azonban nem tudta megtörni. A királyi diszciplínának tekintett politikatudomány képviselői azzal kísérelték meg a két utóbbi tudományterülettel szembeni fölényüket megalapozni, hogy a jogtudományt pusztán a jogalkalmazás területére kívánták visszaszorítani, míg felfogásuk szerint a teológiának teljes mértékben távol kell tartania magát a világi közélettől.

A *politica* – így elképzelt – szinoptikus és egyetemes tudomány-jellege hosszú évtizedeken keresztül elfogadott volt, azonban a kései 17. században már inkább hátrányosnak mutatkozott. A politika holdudvarába került tudásanyag ekkorra oly mértékben megnőtt, hogy a zárt gondolati összefüggések, valamint a politikatudomány mindaddig átlátható rendszere fellazult. A *politica* egyre sokrétűbb lett, s ez a folyamat al-diszciplínák – például az egyes korabeli létező államok leírásából és berendezkedésük elemzéséből kialakult államismeret – megjelenését eredményezte. Aztán a 18. században újabb tantárgyak, ismeretterületek léptek a *politica* mellé, majd helyébe. Egyebek mellett ilyen volt a természetjog, a rendészettudomány és a kameralisztika is.

Egyértelműnek tekinthető, hogy a 17. század folyamán a *politica* (más tudományokkal együtt) kétségtelenül fontos igényeket elégített ki: a jogtudománnyal karöltve hozzájárult a korai újkor állam képzett személyzet iránti szükségletei fedezéséhez, szolgálta az állami igazgatás professzionalizációját, valamint lehetővé tette a politikai döntéshozás és az állami célok meghatározásának racionalizálódását, illetve szekularizációját. Különösen a harmincéves háború sokkjának hatására hozzájárult a vallási irányzatok romboló hatásának meghaladásához. Elősegítette a társadalom rendezettsége fontosságának felismerését, a birodalmi rendszer bizonyos stabilizációját, valamint az egyes fejedelemségek és városállamok létének legitimációját. A *politica*-professzorok tevékenysége révén ugyanakkor az egyetemek az elméleti és gyakorlati politikai kérdések feletti viták központi intézményeivé és egyúttal a politikai szakértő tevékenység

⁶ Philipp, Michael: Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert. In *Promotionen und Promotionswesen an deutschen Hochschulen der Frühen Neuzeit*. Hg. Müller, Rainer A. SH-Verlag, Köln, 2001. 39.

⁷ Igen részletesen erről: Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. I. C.H. Beck, München, 1988.

⁸ A fejlődésre összefoglalóan vö. Philipp, Michael: Die frühneuzeitliche Politikwissenschaft im 16. und 17. Jahrhundert. In *Schulen in der deutschen Politikwissenschaft*. Hg. Bleek, Wilhelm, u.a. Leske + Budrich, Opladen, 1999. 61–78.

⁹ A kérdésre vö. Weber, Wolfgang E. J.: Die Erfindung des Politikers. Bemerkungen zu einem gescheiterten Professionalisierungskonzept der deutschen Politikwissenschaft des ausgehenden 16. und 17. Jahrhunderts. In *Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*. hg. Schorn-Schütte, Elise. R. Oldenbourg, München 2004. 347–370.

¹⁰ A *politicus* tanulmányaira részletesen vö. Weber, Wolfgang: *Prudentia gubernatoria*. 1992. 31–42.

szolgáltató-központjaivá lettek. A *politica*val kapcsolatos oktatási és tudományos tevékenység hozzájárult az államszolgák képzési helyeiként előtérbe került egyetemek tekintélyének jelentős megerősödéséhez is. Az egyetemek tehát a 17. században vezető szerepet játszottak a politikatudományi eszmecserékben, és ezt a vezető szerepet csak a század végén vették át az egyes fejedelmi udvarok, mint szellemi centrumok.

Természetesen a *politica*, mint önálló tudásterület 17. század eleji manifesztálódását elsősorban a saját irodalom megjelenése jelezte. Ezen irodalmi termékekhez eleinte az ókori szerzők politikai munkáinak – mindenekelőtt Arisztotelész *Politikájának*, illetve ókori történészek, mint Tacitus, Sallustius stb. műveinek – kommentárjai tartoztak. Arisztotelész *Politikája* különösen a 16–17. század fordulóján táján rendkívül intenzív feldolgozás tárgya lett, szinopszisokban foglalták össze az abból nyerhető ismereteket.¹¹ Az irodalmi termékek egy másik csoportját az állam- és politikanak képviselték, melyek közé Bodin és Lipsius művei mellett számos német szerző munkái voltak sorolhatók.¹² Idővel létrejöttek tankönyvnek tekinthető munkák is, melyek rövid formában a szak ismereteinek elképzelt teljességét kívánták összefoglalni a hallgatók számára.¹³ A *politica* területéhez sorolható nyomtatásban megjelent munkák ugyaszerű számbeli növekedésének következményeként nem sokkal 1600 után megjelentek az első speciális bibliográfiák és elementáris, propedeutikus munkák is.¹⁴ És természetesen nagy számban kerültek sajtó alá egyes speciális kérdéseket tárgyaló „monografikus” írások is, például az állam titkos működésével (*arcana imperii*) kapcsolatos művek,¹⁵ a korabeli Birodalom politikai rendszerét rekonstruálni szándékozó kísérletek vagy az egyes államok működését elemző ún. államtanok.

Viták és vitatkozók – onnan és innen

A sajtó alá került, a *politica* tudásterületével foglalkozó publikációk között számszerűségükben a legnagyobb csoportot a nyomtatott *disputatiók* és *dissertációk*¹⁶ jelentet-

ték. A 17. század folyamán mintegy 3000 ilyen irat került ki a német egyetemek holdudvarában működő nyomdászok kezei alól.¹⁷

Ezen nagy számból jelenlegi tudásunk és válogatási elveink szerint 67-et tarthatunk egy-egy magyarországi vagy erdélyi *peregrinus*, vagyis egy *Hungarus* vagy *Transylvanus* névéhez köthetőnek. A válogatás során bizonyos lehatárolásokat kellett tennünk. Annak ellenére, hogy tematikailag talán ide tartozónak lennének tekinthetők, műfajilag leválasztottuk a vitatkozásokról a szónoki gyakorlatokat, az ún. *orationes* körét. Ugyanis a *politica* körébe sorolható témák retorikai megragadása nem csak *disputatiók* formájában volt lehetséges: a vonatkozó magyar anyag tanúsítja, hogy különösen a 16–17. század fordulóján *orationes* tárgyú is szívesen választottak politikai témát. Jelen tanulmánynak ezek a nyomtatásban megjelent beszédek nem képezik tárgyát. Csak azokat a nyomtatványokat listázzuk alább, melyek a magyarországi vagy erdélyi (a továbbiakban egységesen magyarországiaként jelölve) hallgatóhoz, mint *respondens*hez köthetők. Tesszük ezt annak ellenére, hogy néhány esetben magyarországi személyek a vita elnökeként is jegyezték *politica-disputatiókat*.¹⁸

A politikai vitairatok 80%-ánál a *disputatio* vagy *dissertatio* megjelölést találjuk. Ezek mellett gyakori még az *exercitatio*, *discursus*, *disquisitio*, *quaestio* és a *theses politicae* elnevezés is. Az elnevezésbeli különbözőség csak stilisztikai, nem tartalmi.

A politikai vitairatként való besorolást természetesen elsősorban a munka megjelölése segíti: a címlap egyértelműen közli, hogy egy *disputatio politica*val állunk szemben. A birodalmi anyagban viszonylag gyakran találhatók emellett politikai-jogi munkák (a leggyakoribb „szakpárosítás” a korabeli *disputatióknál* a *juridico-politica*, illetve *nomico-politica* volt). Más „szakpár” megjelölések viszonylag ritkák. Az ismert hozzávetőleg 3000 politikai *dissertatio* 40%-ánál a politikaiként való beazonosítás csak a tartalom (vagyis a cím) alapján volt lehetséges.¹⁹

Természetesen mi is ezt az utat követtük az alábbi jegyzék összeállításánál. Néhány esetben a címlapon feltüntetett más besorolás ellenére is felvettünk a jegyzékbe tartalmilag idetartozónak tekinthető iratot. Különösen néhány *dissertatio ethica* esetén látszott ez indokoltnak.²⁰

A *disputatiók* tudomány- és egyetemtörténeti jelentőségét az utóbbi három évtizedben kezdték felismerni. Ezek az iratok – már mennyiségük miatt is – fontos forrásbázissul szolgálnak a korabeli politikatudomány megismeréséhez, a *politica*, mint tudásterület korabeli világának rekonstruálásához. Ez a forráscsoport betekintést adhat ugyanis abba, hogy mit és hogyan oktattak az egyetemek egyes szakjain a korai újkorban,²¹

¹¹ Philipp, Michael: Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts. In *Bilder – Daten – Promotionen. Studien zum Promotionswesen an deutschen Universitäten der frühen Neuzeit*. Hg. Liess, Hans-Christoph – vom Bruch, Rüdiger. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2007. 134.

¹² Többek között: Arnisaeus, Henning: *Doctrina Politica In Genuinam Methodum, Quae Est Aristotelis, Reducta, Et Ex Probatissimis Quibusque Philosophis, Oratoribus, Iurisconsultis, Historicis &c. breviter comportata, & explicata*. Thieme, Frankfurt, 1606.; Liebenthal, Christian: *Collegium Politicum, In Quo de Societatibus, Magistratibus, Iuribus Maiestatis, Et Legibus Fundamentalibus. Item De Universa Ac Summa Repub. Romana, Utpote, De Imperatore, Rege Romanorum & Statibus Romani Imperii: Ut Et De Nobilitate, Equestri Dignitate, Consiliariis, Legatis, Officiariis, legibus, earundem[ue] executione: Nec non De Pace Religiosa, Iure Episcopali Et patronatus, Iure Belli ... methodice & perspicue tractatur*. Hampelius, Gießen, 1619.

¹³ Néhány példa: Besold, Christoph: *Synopsis doctrinae politicae*, Cellius, Tübingen, 1620.; Geilfus, Johannes: *Opusculum Politicum: In quo Civilis Et Architectonica Prudentia, succincte proposita, exhibetur*, Tübingen, 1628.; Cellarius, Balthasar: *Politica Succincta, Ex Aristotele potissimum eruta, Ac Ad Praesentem Imperii Romani Statum pluribus in locis accommodata: Cuius Synopsis Et Delineationem generalem Tabella praefixa exhibet. Accessere in fine Indices duo locupletissimi*, Reiffenbergerus, Helmstedt, 1641.

¹⁴ Ezekhez vö. Weber, Wolfgang: *Prudentia gubernatoria*. 1992. 67–80.

¹⁵ Stolleis, Michael: *Arcana imperii und Ratio status, Bemerkungen zur politischen Theorie des frühen 17. Jahrhunderts*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980.

¹⁶ A mai szóhasználat különbséget tesz a szóbeli aktus, a *disputatio* és annak nyomtatásban megjelent változata között, amit ma előszeretettel hívnak (rég) *dissertation*nak. A 17. században a két megjelölést nyugodtan tekinthetjük – jelenlegi céljainkat tekintve – szinonimáknak.

¹⁷ Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 21–44.; Philipp, Michael: *Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Disserationen des 17. Jahrhunderts*. In *Disputatio 1200–1800. Form, Funktion und Wirkung eines Leitmediums universitärer Wissenskultur*. Hg. Gindhart, Marion u. a. De Gruyter, Berlin–New York, 2010. 232.

¹⁸ A listán szereplő Lani (nr. 27.) és Michaelis (nr. 31.) több politikai *disputatio praesese*ként is feltűnt Wittenbergben.

¹⁹ Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 22–23.

²⁰ Természetesen ez az eljárás túli a vitát. Felmerülhet a jegyzék kiegészítése az RMK III. 2455. és 3713. alatt ismert nyomtatványokkal. Az általunk felvett kérdéses *disputatiók*: nr. 15., 51.

²¹ Hammerstein, Notker: *Universitäten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation als Ort der Philosophie des Barock*. In Hammerstein, Notker: *Res publica litteraria. Ausgewählte Aufsätze zur frühneuzeitlichen Bildungs-, Wissenschafts- und Universitätsgeschichte*. Hg. Muhlack, Ulrich, Walther, Gerrit, Duncker & Humblot, Berlin, 2000. 97.

valamint hogyan terjesztették és hogyan terjedt a tudás, milyen esélye volt az ismeretek befogadásának,²² hisz a mindennapi oktatási tevékenységből erednek és arról tájékoztatnak. Betekintést adhatnak abba, hogy milyen témák és diskurzusok foglalkoztatták a korabeli professzorokat és hallgatóikat. Számszerűségükben megvilágíthatják, melyek voltak azok az egyetemek, ahol intenzívebben foglalkoztak a *politica* művelésével, kik oktatták, illetve kik tanulták a tantárgyat.

Köztudott, hogy a *disputatiók* az egyik fontos oktatási formát jelentették a korai egyetemeken is.²³ Az előadásokkal szemben ez nem kétpólusú és egyirányú kommunikációt jelentett oktató és oktatott között, hanem többoldalú interakciót, hisz az akadémiai vitatkozásnak több szereplője volt: egy professzor vagy más tanár (ritkábban felsőbb éves hallgatótárs), mint *praeses* vezette a két-három órán át is tartó foglalkozást, egy hallgató (*respondens*, *defendens*) előadta a megbeszélendő témához kapcsolódó téziseit, míg kijelölt társai – mint *opponensek* – megpróbálták megcáfolni a *respondens* által előadottak igazságtartalmát, megkérdőjelezni állításait. A foglalkozások a kar – a politikai vitatkozások esetén a bölcsész kar – felügyelete alatt és engedélyével zajlottak, általában nyilvánosak voltak, és azokon nem csak a hallgatók, hanem – egyes karok előírásai alapján – a professzortársak is kötelezően megjelentek. Ismertek természetesen zártkörű próba- vagy gyakorló vitatkozások is, melyen csak az adott *collegium* (ma úgy mondanánk szeminárium) hallgatósága vett részt.²⁴

A *disputatio*, mint oktatási módszer természetesen szoros kapcsolatban állt a retorika-, dialektika- és logika-oktatással. A korai képzési ideál és képzési cél (*sapientia et eloquentia*, vagy másképp *ratio et oratio*) fényében²⁵ a *respondens* rá volt kényszerülve, hogy ismereteit logikailag rendezze, és retorikailag meggyőzően adja elő egy meglehetősen komplex (legalább négypólusú) kommunikációs helyzetben. Ennek fényében fontos hangsúlyoznunk, hogy a vitatkozások során elsősorban nem a „tudományosan” mérhető teljesítményen volt tehát a hangsúly, hanem azon, hogy a vitatkozó a feldolgozott irodalomból kinyert állításokat – az egyetemi környezetben

mindenki által ismert retorikai szabályrendszer keretei között – érzékkel tudja rendezni és közönség előtt előadni.

A *disputatiók* alkalmával vitára bocsátott állításokat tartalmazó téziseket a 16. század második felétől egyre gyakrabban kinyomtatták. Ezt a más tudásterületeken (teológia, jogtudomány) kialakult szokást a 17. század elejétől a politikai vitatkozások esetében is követni kezdték. Így ránk maradt formáiban a *disputatiók* (*dissertationek*) alatt olyan rövid nyomtatványokat értünk, melyek 10-30 oldalban dolgoznak fel egy adott témát. Nyomtatott formájukban sokan a monografikus feldolgozások első előhírnökeinek tekintik ezeket a munkákat az egyetemi tudományok történetében.²⁶

A *disputatiók*nak különböző funkciókat tulajdoníthatunk a korabeli akadémiai világban.²⁷ A vita-aktusok először is hozzájárultak ahhoz, hogy a hallgatók biztos ismereteket szerezzenek a szak/tantárgy alapfogalmairól és alapkérdéseiről. Másrészt az egyik legfontosabb eszköze volt a tudós vitatkozás az áthagyományozódott ismeretek és történeti tapasztalatok összegyűjtésének, viszonylag intenzív feldolgozásának és továbbadásának. Sok esetben a *disputatiók* később rendszeres tankönyvek (*Systema politicae*, *Institutiones politicae*), illetve kompendiumok (*Collegia politica*, *Opera politica*) alapját képezték.²⁸ Továbbá – mivel az ismeretek feldolgozása szisztematikus szempontok szerint történt és hozzájárult az arisztotelészi hagyományból eredő tipológiák, illetve koncepciók továbbfejlesztéséhez – a vitatkozások elősegítették az ismeretanyag teljes újjáformálását, új elméletek megfogalmazását is. Ugyanakkor az egyetemi vitatkozások lehetővé tették a korabeli tapasztalatok, események „tudományos” feldolgozását is, és így az elméleti tudás visszacsatolását a mindennapok valóságára, a megtanultak alkalmazhatóságának felmérésére. A *politica* oktatói a *disputatiók*on keresztül be tudták mutatni a szak ismeretanyagának hasznosságát, valamint prezentálni tudták a szak állandó fejlődését, saját „tudományos” teljesítményüket. És végül a hallgatók, akik a vitatkozásokon *respondens*ként részt vettek, bizonyítani tudták előrehaladásukat és adott esetben igazolni tudták alkalmasságukat egy-egy közhivatal betöltésére. Ez utóbbi célzat akár már a *praeses*-professzor, illetve a téma kiválasztásában is szerepet játszhatott.²⁹

Nyomtatott formájában a *disputatio* tehát fontos médiuma volt az ismeretek közvetítésének és a vélemények ütköztetésének a „*res publica litteraria*” tagjai számára.

²² Schindling, Anton: *Bildung und Wissenschaft in der frühen Neuzeit 1650–1800*, R. Oldenbourg, München, 1994. 52.

²³ A *disputatiók* korai szerepére és változataira lásd az igen széles irodalomból: Horn, Ewald: *Die Disputationen und Dissertationen an den Deutschen Universitäten vornehmlich seit dem 16. Jahrhundert*. Leipzig, 1893.; Marti, Hanspeter: *Philosophische Dissertationen deutscher Universitäten 1660–1750. Eine Auswahlbibliographie*, München, 1982.; Allweis, Werner: *Von der Disputation zur Dissertation. Das Promotionswesen in Deutschland vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. In *Dissertationen in Wissenschaft und Bibliotheken*. Hg. Jung, Rudolf, Kaegbein, Paul, Walter de Gruyter, München, 1979.; Mommsen, Karl: *Disputationen als historische Quelle*. In Mommsen, Karl: *Katalog der Basler juristischen Disputationen 1558–1818*. Hg. Werner Kundert. Klostermann, Frankfurt am Main, 1978. 15–18.; Freedman, Joseph S.: *Disputations in Europe in the early Modern Period*. In *Hora est! On dissertations*, Universitätsbibliothek Leiden, Leiden, 2005. 30–50.; Freedman, Joseph S.: *Published academic disputations in the context of other information formats utilized primarily in Central Europe (c. 1550–c.1700)*. In *Disputatio 1200–800. Form, Funktion und Wirkung eines Leitmediums universitärer Wissenskultur*. Hg. Gindhart, Marion u. a. De Gruyter, Berlin–New York, 2010. 89–128.

²⁴ Erre lásd újabban P. Szabó Béla: Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején. *Soproni Szemle*, 2012. (megjelenés alatt) és az ott hozott irodalmat.

²⁵ Hammerstein, Notker: *Universitäten und Reformation*. In Hammerstein, Notker: *Res publica litteraria. Ausgewählte Aufsätze zur frühneuzeitlichen Bildungs-, Wissenschafts- und Universitätsgeschichte*. Hg. Muhlack, Ulrich, Walther, Gerrit, Duncker & Humblot, Berlin, 2000. 392.

²⁶ Többek mellett Dreitzel hangsúlyozza, hogy a *dissertationes politicae* nem pusztán a tananyag, a tankönyv pusztá visszaadására irányultak, hanem a monografikus kutatás első megnyilvánulási formáinak tekinthetők. Vö. Dreitzel, Horst: *Monarchiebegriff in der Fürstengesellschaft. Semantik und Theorie der Einheerrschaft in Deutschland von der Reformation bis zum Vormärz*. Böhlau, Köln/Weimar/Wien, 1991. 457.

²⁷ Az alábbiakra vö. Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 32–36.

²⁸ Pl. Christophori Besoldi Icti. *Operis Politici: Varii Digressionibus Philologicis & Iuridicis illustrati*, Editio Nova: Reipublicae Naturam Et Constitutionem; eiusque in omnibus partibus gubernationem: Libellis duodecim (quorum seriem versa pagella refert) absolvens. Zetzner, Straßburg, 1626.; Fabricius, Johann: *Institutiones Politicae, In quibus accuratae definitiones, raras divisiones iuxta ac controversiae veteres & novae ex Aristotele eiusque Optimis Interpretibus ... resolvuntur*. Bauhuferus, Jena, 1671.; Joh. Henrici Boecleri *Institutiones Politicae Accesserunt Dissertationes Politicae Ad Selecta Veterum Historicorum Loca. Et Libellus Memorialis Ethicus*. Zetznerus, Straßburg, 1674.

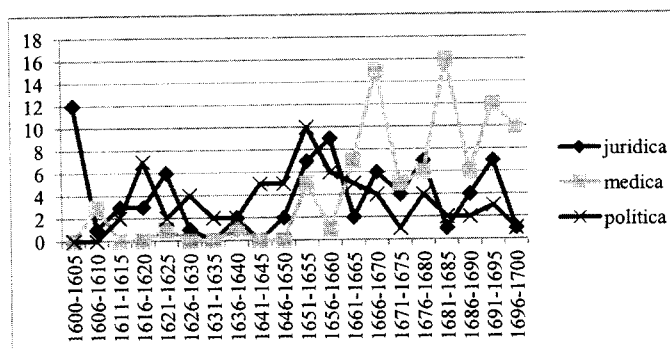
²⁹ Philipp, Michael: *Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Disserationen des 17. Jahrhunderts*. 2010. 239.

A nyomtatványok viszonylag széles közönséget értek el annak ellenére, hogy csak 100-200 példányban kerültek kinyomtatásra.³⁰

Ami a politikai vitatkozások iránti érdeklődést illeti, fontos kiemelnünk, hogy a német egyetemeken addig csak sporadikusan fel-feltűnő politikai *disputatiók* száma ugrásszerűen a 16-17. század fordulóján nőtt meg.³¹ Míg a megelőző évtizedekben egy-két tucat ilyen jellegű nyomtatvány jelent meg a '10-es és '20-as években már több száz ilyen vitairat kerül ki a nyomdákba. A harmincéves háború előtti évek jelentették az irodalmi forma első csúcspontját. A harmincéves háború időszaka visszaesést hozott, de nem olyan mértékűt, mint azt a háború pusztítása alapján valószínűsíteniénk. A háború befejezése utáni évtizedek pedig az abszolút fénykorát jelentik a *politica-disputatióknak*, s ebből kiemelkednek a '60-as évek, amikor hozzávetőleg 500 vitairat jelent meg. A század utolsó harmada már csökkenést mutat, ami 1700 után drasztikusá vált.³²

Fontos megemlíteni, hogy a Birodalmon kívüli egyetemeken megvitatott és kinyomtatásra került *disputationes, exercitationes, dissertationes politicae* mellett, más európai egyetemeken elenyésző számú politikai tárgyú vitairat készült. Ezek mindösszesen a ma elérhető nyomtatványok alig 1-2%-át teszik ki.

Ha a magyarországi vitatkozásainak eloszlását vizsgáljuk, ugyanezen tendenciák figyelhetők meg a jóval kisebb számok ellenére. Összehasonlításként feltüntetjük a jogi- és orvosi *dissertationek* számának *quinquenniumonkénti* alakulását a 17. században. Látható, hogy a politikai és jogi nyomtatványok számának alakulása bizonyos együttmozgást, míg a *disputatines medicinae* mennyiségi alakulása teljesen más fejlődési tendenciát mutat.

A magyarországi *respondensek politica-disputatiói* között nagyobb arányban találunk nem német egyetemen megvédett téziseket, de – a kis számok miatt (összesen hat tétel), illetve a németalföldi egyetemek kiemelt szerepét ismerve a *peregrinatio* folyamatának egyes szakaszaiban – ez sem mutat eltérést az általános tendenciáktól.

³⁰ Nem csak gyűjtők számára voltak ismeretközvetítő jelentőségűek a *disputatiók*. Erre vö. Gierl, Martin: Korrespondenzen, Disputationen, Zeitschriften. Wissensorganisation und die Entwicklung der gelehrten Medienrepublik zwischen 1671 und 1730. In *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*. hg. van Dülmen, Richard. Böhlau, Köln, 2004. 422–423.

³¹ A fejlődésre vö. Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 27.

³² Ennek okaira vö. I. m. 41.

Témánk szempontjából fontos megemlíteni, hogy a 17. században a politikai vitatkozások számát csak a jogi és teológiai *disputatiók* múlták felül. A jogiak nagyon jelentősen, a teológiaiak kétszeresen. A *dissertationes medicae* száma azonban jelentősen elmaradt a politikai vitatkozásoké mögött.³³ A bölcsészkaron viszont egyértelműen a *politica* vitte a prímet.

A teljesnek éppenséggel nem tekinthető magyarországi bibliográfiák mindmáig felméréstlen mennyiségű teológiai vitatkozást mutatnak fel, melyek százas nagyságrendűre becsülhetők a 17. századra is, s ezzel egyik másik tudományterület sem vetekedhetett. Mennyiségileg jóval közelebb állnak egymáshoz a jogi (76), orvosi (88) és politikai (67) vitatkozások. Nehéz lenne felmérni az összes bölcsészkar diszciplínák hazai hallgatókhoz köthető vitatkozásainak számát, de esetükben is igazolódni látszik a politikai vitairatok számbeli fölénye. (A teljesség igénye nélkül 46 *ethica*, 38 *logica*, valamint 13 *pneumatica* és 7 *astronomica-disputatio* állítható szembe az alább felistázott vitatkozásokkal.)

A *disputatio politica* sajátossága volt, hogy általában nem kötődött közvetlenül egy tudományos fokozat megszerzéséhez. Pusztán politikából nem lehetett fokozatot szerezni, hanem ebből a szempontból betagozódott a többi filozófiai tárgy közé: a korabeli bölcsész karon a magisteri fokozat megszerzéséhez több, különböző diszciplínához tartozó gyakorló és nyilvános vitatkozáson kellett magát megmértenie a jelöltnek.³⁴ A *politica* is azon tárgyak közé tartozott, mely lehetőséget kínált tudása igazolására, valamint a szükséges számú *disputatio* felmutatására.³⁵ Kiindulhatnánk tehát abból, hogy egy politikai *disputatio* csak mellékes szerepet játszott egy-egy bölcsészhallgató életében, és különösen így kellene ennek lennie egy magasabb karra törekvő hallgató számára.³⁶ Ezzel szemben a nagyszámú politikai vitatkozás bibliográfiai és *respondensei* biográfiai adatainak vizsgálata azt mutatja, hogy nagyon sok esetben egyedül egy *disputatio politica* maradt fenn egy adott hallgató után, és éppen ezért tanulmányaiban mégiscsak kitüntetett szerepet foglalt el egy ilyen vitatkozás és annak kinyomat-

³³ Az adat egy 2000-ben elvégzett, 13.000 vitairat bibliográfiai adataira kiterjedő vizsgálatból származik. A felhasznált adatbázis (*Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* – www.vd17.de) azóta is bővül. Vö. Philipp, Michael: *Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts*. 2007. 134–136.

³⁴ Jól példázza ezt a magyarországiak közül Jacob Schnitzler, későbbi wittenbergi bölcsész példája, aki két *politica*-vitatkozása mellett több más filozófiai tárgyú (matematikai, fizikai, csillagászati) vitatkozás *respondense* is volt hallgatóként. Vö. Zsoldos Endre – Blaga, Cristina: Jacob Schnitzler Wittenbergben. *Magyar Könyvszemle*. 2006. 16–31.

³⁵ Jénában pl. a statútumok nyolc *disputatiót* követeltek meg a magisteri vizsga letétele előtt. Persze azt alig tartották be. Vö. Rasche, Ulrich: Die Deutschen Universitäten und die ständische Gesellschaft. Über institutionengeschichtliche und soziökonomische Dimensionen von Zeugnissen, Dissertationen und Promotionen in der Frühen Neuzeit. In *Bilder – Daten – Promotionen. Studien zum Promotionswesen an deutschen Universitäten der frühen Neuzeit*. Hg. Liess, Hans-Christoph, vom Bruch, Rüdiger. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2007. 203–204.

³⁶ A bölcsészkar tanulmányok magisteri címmel való befejezése csak elvileg volt előfeltétele a teológiai, jogi vagy orvosi tanulmányok megkezdésének. Az esetek túlnyomó többségében e nélkül is be lehetett iratkozni a felsorolt karokra, esetleg az ottani fokozatszerzés előfeltételeként jelent meg egy-egy bölcsészkar vitatkozás igazolása. Általában abból indul ki az irodalom, ha egyáltalán, akkor általában egyetlen alkalommal éltek a korabeli hallgatók a disputálás lehetőségével. Rasche, Ulrich: *Die Deutschen Universitäten und die ständische Gesellschaft. Über institutionengeschichtliche und soziökonomische Dimensionen von Zeugnissen, Dissertationen und Promotionen in der Frühen Neuzeit*. 157 és 161.

tatása. Ez a tény mindenképpen kifejez bizonyos érdeklődést az adott hallgató esetén az ismeretkör iránt, mint ahogy az is, hogy valaki egyáltalán politikai témát és professzort választott vitatkozásához. Hiszen választhatott volna a „bölcsez-tárgyak” széles köréből (*ethica, logica, dialectica, historia, physica, metaphysica* stb.) az adott karon.³⁷ Mivel sokszor egyáltalán nem törekedett valaki fokozat elérésére, és mivel a disputálás meglehetősen nagy költségekkel járt, mindenképpen bizonyos elkötelezettséget feltételezhetünk egy politikai (vagy más tárgyú) *disputatio* mögött. Az is vélelmezhető, hogy az esetek többségében ez az elkötelezettség célzott volt, hiszen a nyomtatott *disputatio* a kívüljár számára egyértelműen bizonyíthatott egy adott teljesítményt, s ez akár a későbbi pályafutása számára is jelentőséggel bírhatott. Mivel gyakorlatközeli szak volt, a korai politikai esetében ez az összefüggés talán fokozottabban fennállhatott, mint más filozófiai diszciplínák esetében.³⁸

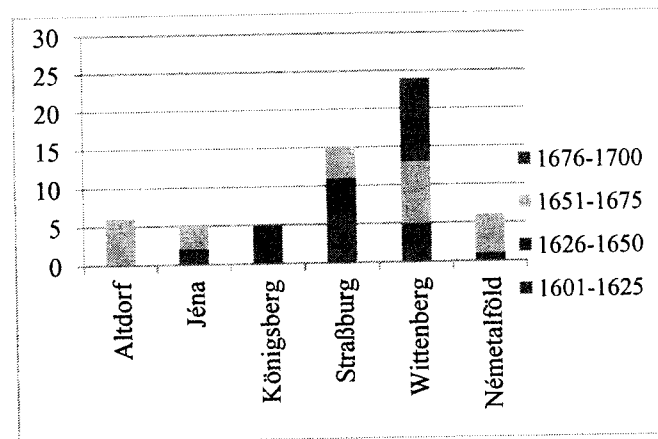
A fentieknek megfelelően a politikai vitatkozások túlnyomó része ún. gyakorló vitatkozás (*exercitii causa*) volt, így a *pro gradu disputatio* a politikai vitairatok között rendkívül ritkának (1%) számítottak a 17. században. Fontos azonban, hogy az ilyen *exercitiumokból* eredő nyomtatványok is alkalmasak voltak arra, hogy bizonyítsák a kívüljár számára a *respondens* „kompetenciáját”, s ez jól „előkészített” (általában a *dissertationok* ajánlásaiban megjelölt személyek közbenjárása által elősegített) és szerencsés esetben bizonyos alacsonyabb tisztségek (tanító, lelkész) elnyeréséhez is elegendő lehetett. Még az esetleg ilyen pártfogásra rá nem szoruló nemesi származású tanulók esetében is hasznos lehetett egy vitanyomtatvány, ami megfelelően igazolhatta a „szakirányú” tanulmányokat.³⁹

A magyarországiak által megvédett anyagban csak gyakorló jellegű *disputatio*kat, illetve nyilvános „képesítő” vitatkozásokat találunk. *Pro gradu dissertation* tudomásunk szerint politikai tárgyú nem védett magyarországi hallgató. Hozzávetőleg az alább felsorolt vitairatok negyedénél találunk ajánlást, melyek jórészt rokonok és eddigi támogatók segítségét köszönték meg, de vannak olyan célszemélyek is, akik valóban abban a reményben kerülhettek megemlékezésre, hogy a hallgató későbbi pályafutását egyengessék.⁴⁰

A vitairatok térbeli megoszlása alapján a *politica*-oktatás legfontosabb német egyetemi centrumai a két birodalmi városi egyetem (Altdorf és Straßburg), valamint néhány fejedelmi egyetem (Gießen, Helmstedt, Jéna, Lipcse, Tübingen és Wittenberg) voltak. Ezen protestáns egyetemek mindegyikén száz felett születtek *politica*-disputatio a 17.

század folyamán. Az élen Wittenberg áll közel 500, Jéna közel 400 vitairattal. Straßburg és Lipcse 250 körüli nyomtatvánnyal kevésbé előzik meg a 150-200 tételt felmutató Helmstedtet, Tübingent, Altdorfot és Gießent. Königsberghez valamivel több, mint száz *politica-disputatio* köthető, míg más egyetemek jóval vagy valamivel ezen szám alatt maradnak. Az egyetemek hallgatószámában mért nagyságával hozzávetőleg arányosan alakult a politikai vitairatok száma, azzal hogy Wittenberg pozitív, míg Lipcse és Königsberg negatív irányban tér el ettől a szabálytól.⁴¹

Ha azt vizsgáljuk, mely egyetemeken keletkeztek a magyarországiak által megvédett *politica*-vitatkozások, akkor megállapíthatjuk, hogy – Gießen és Helmstedt kivételével – a fennebb kiemelt bölcsezzsokrok játszottak az esetükben is fontos szerepet: a vitatkozások 82%-a öt egyetem között oszlott meg. A mellékelt ábrából azonban az is kiténik, hogy az egyes műhelyek a 17. század mely időszakában tekinthetők különösen vonzóknak a magyarországi *politica*-hallgatók számára: míg Straßburg egyértelműen uralja a század első felét, addig a második felében Wittenberg fölénye megkérdőjelezhetetlen. Königsberg a harmincéves háború alatt volt fontos – más tudásterületek mellett – a *politica* iránt érdeklődők számára is. Az „altdorfi iskola” iránt kizárólag a század 3. negyedében volt érdeklődés.

Egy-egy politikatudományi „műhely” virágkora természetesen könnyen összefüggésbe hozható egy-egy jelentősebb tanáregyéniség működésével. A birodalmi mértékű adatbázis tanúsága szerint Wittenbergben elsősorban Christian Röhrensee (50) és Michael Wendeler (80) emelkedett ki a 17. század második felében. Hozzájuk fogható munka-teljesítménnyel és népszerűséggel nem találunk más *praeses*-t itt: a nagyszámú elnöklő többsége legfeljebb öt-tíz *disputatio* védésében működött közre. Más egyetemeken egy-két kiemelkedő egyéniséghez köthető a 17. századi *disputatio*ok nagy többsége: Tübingenben Christoph Besold és Johann Ulrich Pregizer a politikai vitairatok 60%-ánál, Altdorfbán Johann Paul Felwinger 70%-uknál működött közre.

A „sztár-politológusok” a magyarországi hallgatókra is nagy vonzerőt gyakoroltak. A strasburgi Matthias Berneggernek tíz magyarországi vitatkozója volt a század első

³⁷ A 17. században a protestáns német egyetemi bölcsezzsokrok nyomtatásban megjelent *disputatio*ok között a *disputationes, dissertationes, exercitationes politicae* találhatók messze a legnagyobb számban. Vö. Philipp, Michael: *Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts*. 2007. 135.

³⁸ A korabeli bölcsezzsokron hallgatható tárgyak (szakok) közül leginkább a politikára volt ez jellemző mai tudásunk szerint. Philipp, Michael: *Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts*. 2007. 147–149.; Philipp, Michael: *Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Dissertationen des 17. Jahrhunderts*. 2010. 239–240.

³⁹ Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 36.

⁴⁰ Az ajánlások közül néhány a rokonságnak szóló köszönetnyilvánítás gyanánt (nr. 11., 14., 28., 34.). Egyes *dedicatiok* a tanulmányokat támogató kívülállókot szólaltatják meg (nr. 10., 35.) Olyan ajánlással is találkozunk, amelynek célja kifejezetten az, hogy a *respondens* felhívja magára városa vezetőinek figyelmét (nr. 1., 56., 64.) Utóbbiak körébe tartozik talán a legérdekesebb ajánlás, melyben Andreas Perlowitz két pozsonyi vezető mellett, akik korábban szintén *politica-respondensek* voltak (Martin Schödel, Jacob Szellezky) bécsi polgárok figyelmébe is ajánlja magát. (nr. 38.)

⁴¹ Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 29.

felében, míg Wendeler kilenc, Felwinger öt hazánkfiát vezetett közelebb a kívánt tudáshoz. Az említetteknek (Bernegger kivételével) más diszciplínához kapcsolódva is voltak magyarországi tanítványai, de fő hatásukat *politica*-tanárként fejtették ki hazánk fiaira.⁴²

A diszciplína népszerűségét mutatja egyébként, hogy a „főállású”, vagyis tanszékekkel rendelkező „politológusok” egyes egyetemeken nem tudták kielégíteni a hallgatók igényét. A rendelkezésre álló birodalmi *disputatio*-korpusz tanúsága szerint „politológus” a korai újkorban sem volt egyenlő azon professzorokkal, akik egy-egy egyetemen politikatudományi tanszéket (akár más diszciplínákkal is karöltve) birtokoltak. Hiszen ez volt a ritkább eset. Ha egy adott egyetemen nem volt külön *politica*-tanszék nevesítve (sőt még abban az esetben is, ha volt), a legkülönbözőbb tudományterületek professzorai vehettek részt a politikai *disputatiók* megvédésében *praesesként*. A vitakozások elnökei között természetesen a korabeli bölcsészkar tanárai voltak a legtöbben. Különösen az etika, a történelem, a filológia és retorika, valamint a költészettan tanárai tűnnek fel közöttük, még akkor is, ha oktatási feladataik közé nem tartozott nevesítetten a *politica* előadása.

Magától értetődő a kapcsolat azonban akkor, mikor valamelyik tanár több diszciplínáért felelős professzúra birtokosa volt, melyek között a *politica* is nevesítve lett.⁴³ A leggyakoribb ilyen kombináció az etika és a történelem párosítása volt a politikatudománnyal. De az elméleti filozófiai (*logica*, *metaphysica*) tanárai is sokszor foglalkoztak a *politica*val.⁴⁴ Ugyanakkor a „felsőbb karok” (teológiai, orvosi, jogi) tanárai között is szép számmal találunk olyanokat, akik a *politica*, mint bölcsészkarhoz tartozó tárgy oktatásában részt vettek. Ismert, hogy a korabeli gyakorlat szerint egy bölcsészkar professzúra több esetben csak előszobája volt egy jobban dotált teológiai, orvosi vagy jogi tanszék betöltésének, és számos példát (Arnisaesus, Besold, Conring) említhetnénk arra, hogy a feljebb lépő professzor részéről megmaradt az elkötelezettség és érdeklődés a *politica* iránt, és lehetőség szerint intenzíven „visszaoktattak” (egy vagy több *disputatio* erejéig) eredeti tárgyuk területére.⁴⁵ Sokan közülük jelentős irodalmi munkásságot is kifejtettek ezen a területen. A tapasztalatok szerint mindenestre közel sem állítható tehát, hogy a *politica*-professzorok túlsúlyban lettek volna a *praesek* között.

Ez annál inkább így van, mert a vitát vezető „előülők” között fiatal *magistereket*, magántanárokat és sok esetben a vitakozó nemes *praepceptorát* is megtalálhatjuk.⁴⁶ Különösen Wittenbergben volt szokásban, hogy egy hallgatótárs vagy egy professzori titulussal nem rendelkező *praeses* vezette a vitakozást.⁴⁷

⁴² Wendeler két-két *ethica* és *physica*, Felwinger egy-egy *logica* és *philosophico-theologica* vitaközéson segítette egy-egy hazánkfiát. A szintén népszerű Röhrensee két magyarországi tanítvány *ethica* vitaközézésénél elnökölt. Vö. RMK. III.

⁴³ A kora újkorai bölcsészkarok kapcsán abból indulhatunk ki, hogy általában minden professzor két tárgy- (csoport) oktatásáért volt felelős.

⁴⁴ A magyarok számára fontos altdorfi Johann Paul Felwinger volt ilyen, aki a *logica* és *metaphysica* tanára is volt.

⁴⁵ Sőt vannak olyanok, akik politológusként szereztek nagyobb tekintélyt maguknak az utókor előtt. Ilyennek tekinthető a magyar tanítvánnyal is rendelkező orvosprofesszor Hemann Conring Helmstedtől, a teológus Jacob Martini Wittenbergből vagy a jogász Christoph Besold Tübingenből. Vö. Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 40.

⁴⁶ Philipp, Michael: *Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts*. 2007. 141.

⁴⁷ Magyarok ilyen pozícióban: Lani, Michaelis, Schnitzler (nr. 27., 31., 54–55.), itt nem közölt *disputatiók* tekintetében.

Természetesen a magyar anyagban is előfordul, hogy egy-egy wittenbergi (vagy máshol védett) *disputatio* elnöki tisztét egy hallgatótárs vagy egészen fiatal oktató látta el.⁴⁸

Megalapozott az az összbenyomás, hogy a politika professzorok alig tudták kielégíteni a tantárgyuk iránt jelentkező igényt a *disputatiók* terén. Ez mellékesen felveti a *disputatiók* szerzőségének kérdését, vagyis hogy melyik szereplő szellemi termékének tekinthetjük a nyomtatásban megjelent szöveget. Ezen mindmáig megválaszolatlan (és egzaktul az esetek többségében megválaszolhatatlan) kérdés megfogalmazása persze a modern kor felfogásából adódik, a koraújkorban nem vetődött fel különösebb éllel. Főszabályt nem lehet megállapítani, és jobb híján azt az álláspontot kell képviselnünk, hogy a *disputatiók* jellegüknél fogva egy (a *praeses* és *respondens* közötti) közös munka termékei voltak, vagyis egyetlen esetben sem valószínűsíthető, hogy a rájuk maradt irathoz kizárólag csak az egyik vagy másik félnek volt köze. Igaz, az is egyértelmű, hogy nem járunk messze az igazságtól, ha a szöveg létrejöttében a *praeses* túlsúlyát állapítjuk meg, s ezt a túlsúlyt a dolgozat tartalmaért a külvilággal szembeni felelősség hordozása akkor is magyarázza, ha a szellemi munkában az övé esetenként csak a kisebbik rész lett volna. Másrészt viszont éppen a *politica*-vitakozások esetében számolhatunk azzal is, hogy mivel a témaválasztást adott esetben a *respondens* későbbi életcélja is befolyásolhatta, legalább ezen a téren ő is bizonyos aktivitást fejtett ki.

Természetesen sok szempontból fontos lehet annak megállapítása – amennyiben ez egyáltalán lehetséges –, hogy melyikük milyen részt vállalt a munkából (témaválasztás, megfogalmazás, korrektúra, cenzúra), de különösen érdekes abból a szempontból, hogy mennyire van létjogosultsága egy (a Bene-féle program által kilátásba helyezett) politikatudományi könyvtárba a *respondens* neve alatt felvenni és lefordítani az egyes *disputatiók*at. A kérdéses munkák szövegének tanulmányozása mellett más jelek (ajánlás, üdvözlőversek, a *corollariának* nevezett kiegészítő tézisek) vizsgálata is szükséges lehet a szerzőség valószínűsítésére. Jogászi nyelven fogalmazva ugyanis a vélelem inkább amellett szól, hogy a *praeses* túlsúlyát kell feltételeznünk. Végül viszont azt is alá kell húznunk, hogy az oktatási cél szempontjából a tézisek szóbeli megvédésén volt a hangsúly, ez volt a „képesítő” momentum a külvilág, valamint a tudós közösség számára is, és így a diszciplína alapkérdéseiben és legalább a vitakozás témájában való jártasság mindenképpen a *respondensek* javára írandó.⁴⁹

Mint említettük, a tudásterület népszerűségét többen azzal indokolták és magyarázták, hogy a koraújkorai államiság kiépítésének folyamatában Közép- és Nyugat-Európában jelentős igény jelentkezett tudományosan képzett hivatalnokok, közszolgák iránt.

Ezt szem előtt tartva fontos kiemelni azt a jellegzetességet, hogy a *politica*-hallgatók között nem csak polgári származásúak voltak, hanem – a társadalomban képviselt arányukhoz képest kifejezetten nagy számban – nemesi származású hallgatók

⁴⁸ Vö. a példának okáért diáktársként: nr. 8., 15., 36.; adjunktusként: nr. 1., 27., 34.

⁴⁹ A *disputatiók* szerzősége kérdésének nagy irodalma van. Mind helyett vö. Marti, Hanspeter: *Von der Präses- zur Respondentendissertation. In Examen, Titel, Promotionen. Akademisches und staatliches Qualifikationswesen vom 13. bis zum 21. Jahrhundert*. Schwabe, Basel, 2007. 251–274. A jogi *disputatiók* tekintetében röviden összefoglalja a kérdést: P. Szabó Béla: *Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputatióinak (dissertationainak) elemzéséhez*. 1993. 99–100.

is.⁵⁰ Ebből arra következtethetünk, hogy a *politica*-oktatás (a jogi képzés mellett, de azzal nem teljesen egyenrangúan) fontos eszköze volt annak, hogy a nemességet (most már bizonyos szakismeretekkel felvértezve) visszavezesse a fejedelmi államok szolgálatába. A nemesség érdeklődése természetesen hozzájárult a *politica* tekintélyének a megszilárdulásához is. (Ugyanezen folyamatok figyelhetők meg a joghallgatók tekintetében is Birodalom-szerte, talán egy kicsit nagyobb hullámmal.)⁵¹

Feltételezhető természetesen, hogy a protestáns német tartományokban és városokban a „tudományos” politikai képzettség bizonyítéka a nem nemesi származású hallgatók számára még több előnyt jelentett, és a 17. század folyamán a *politica* az állami és közszolgálatba lépni kívánók számára alapvető tudásanyagot közvetített. Egyes prozopográfiai kutatások kimutatták, hogy az egykori *politica*-hallgatók (számolva esetleg azzal, hogy a „felsőbb karokon” is folytattak utóbb tanulmányokat) az egyes (városi) közösségek politikai és igazgatási feladatait ellátó politikusként, a fejedelmi igazgatás különböző szektorai hivatalnokaként, lelkészként, valamint az egyházi igazgatás különböző szintjein, illetve az oktatásban vagy az oktatásigazgatásban kaptak szerepet.⁵² A korai újkor elit képzésének egyik fontos részét, alapvető ismeretkörét jelentette tehát az egyetemeken nyújtott, ezen körbe tartozó tudás.

A 67 vitatkozáson *respondens*ként részt vevő 64 magyarországi hallgató társadalmi állása tekintetében csak a nemesek és nem nemesek közötti különbségtételre vállalkozhatunk. A 10 nemes kísértetiesen ugyanolyan arányt (15 %) képvisel itt is, mint a birodalmi adatbázisban. Persze vannak köztük városban élő nemesült polgárok is, akiknek felmenői éppen a közszolgálat révén kaptak nemességet.⁵³ A nem nemesek között sok „értelmiségi” apától származót találunk.

A 64 magyarországi *respondens* felénél ismerjük a későbbi életpályát: közülük jónéhányan (10) lettek városi hivatalnokok és jutottak el a legmagasabb tisztségekre vagy lettek gyakorló jogászok (3), 12-en az egyházi pályára léptek, néhányan (7) pedig tanárként tevékenykedtek otthon, vagy külföldi főiskolákon.⁵⁴

A *respondens*ek egyetemi és további pályafutásának tanulmányozása (*disputált*-e más tárgyakból is, beiratkozott-e más karra is) és sorsának nyomon követése felvilágosíthat bennünket arról is, hogy a *politica*-tanulás milyen helyet foglalt el szakmai felkészülésében: meghatározó volt-e későbbi karrierjében vagy csak „mellékszálak” tekinthető.

Fontos korreláció figyelhető meg a *politica*-hallgatás és a jogi képzés között. Általánosságban abból indulhatunk ki, hogy a birodalmi egyetemeken politikát hallgatóknak (egyetemenként változóan ugyan, de) hozzávetőleg egyharmada *disputált* egy

felsőbb karon (elsősorban jogi karon) is.⁵⁵ Ez főként a polgári származásúaknál fordult elő gyakran: egyharmaduk később jogi tanulmányokat is folytatott. Jóval kisebb részük iratkozott utóbb teológiára.

A magyarországi *politica-respondens*ekre is ez igaz: közülük 25-en (csaknem 40%) joghallgatóként is megjelenik valamelyik német, vagy nyugat-európai jogi karon. Egy részük már politikai vitatkozását is joghallgatóként eszközölte, mások utóbb iratkoztak be jogásznak. Közülük heten védtek meg a későbbiekben jogi *disputatiót* is. Ez hazai vonatkozásban is alátámasztja a jog- és politikatudomány már jelzett erős kapcsolatát.

Persze Birodalom-szerte voltak olyan esetek is, midőn az adott hallgató politikai tárgyú vitatkozása egy később jogi tudást feltételező állás betöltésénél az egyetlen kvalifikáló jellegű bizonyítványként jelent meg. Ez is mutatja, hogy a vitatkozás által igazolt képesség jogász állások betöltésénél is előnyt jelentett egyes birodalmi városokban.⁵⁶

Mint a fentiekből következik, voltak olyan hazai származású joghallgatók, akik nem jogi, hanem politikai vitatkozás révén igazolhatták bizonyos jártasságukat a szükséges ismeretekben. S találunk közöttük olyanokat, akik ezzel és a jogi karon elsajátított tudásukkal jelentős karriert futottak be hazájukba visszatérve. Ilyen volt Valentin Franck, utóbb az erdélyi szászok grófja; Georgius Poch későbbi soproni városbíró; Michael Reutter, későbbi selmeci főbíró, valamint Johannes Serpilius, szintén soproni városbíró.⁵⁷ De voltak olyanok is, akik igazolt későbbi jogtanulás nélkül jutottak magas tisztséghez: Johannes Simonius, utóbb nagyszebeni polgármester, vagy Johann Andreas Preining, későbbi soproni városbíró.

Kedvenc vitatémák

Figyelembe véve a korabeli gyűjteményes munkákat is, a *politica*-disputatiók legfontosabb témakörét az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

I. Nagy számban léteztek a szak alapkérdéseivel és sajátosságaival foglalkozó vitatkozások (*constitutio et natura politicae*), melyek megkísérelték elhelyezni a *politicát* a többi tudásterület között. A politikai ismeretek megszerzésének kérdései is itt tűnnek fel: a „kanonizált” szerzők (*optimaes autores*) műveinek tanulmányozása, valamint a tudományos utazás (a *peregrinatio academica*) tűnik ezen a téren kiemelkedőnek a *disputatiók* szerint. Ide sorolható a megfelelően képzett és sokoldalúan alkalmazható közéleti emberrel, a *politicussal* szembeni elvárások elemzése is, hisz a *politicus* volt az, akinek képzésére az egész tudományterület törekedett.

II. Alapvető témát biztosított a tanviták számára a társadalom (*societas civilis*) elemzése is. Arisztotelész nyomán a társadalom építőköveinek (*societas matrimonialis, societas paterna, societas herili, pagus, civitas*) vizsgálata tartozik ide, hisz ezen alap-

⁵⁰ Egyes egyetemeken arányuk 14–30% között mozgott a politikát hallgatók, helyesebben az ezen területen *disputáltak* között. Összességében 17%-ra tehető az *equites et nobiles* aránya a teljes halmazban. Vö. Philipp, Michael: *Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Dissertationen des 17. Jahrhunderts*. 2010. 233.

⁵¹ Részletesen erről: Müller, Rainer A.: *Aristokratisierung des Studiums. Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert. Geschichte und Gesellschaft*, 1984. 31–46.

⁵² Philipp, Michael: *Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts*. 2007. 141–149.

⁵³ A soproni Wilhelm Artner (nr. 2.), a pozsonyi Jacob Szelczky (nr. 62.)

⁵⁴ Hivatalnok: nr. 2., 13., 17., 28., 41., 44., 56., 58., 60., 62.; más jogász: nr. 1., 18., 20.; egyházi: 3., 7., 12., 21., 22., 23–24., 25., 27., 40., 47., 57., 59.; tanár: 26., 31., 33., 43., 46., 49., 54–55.

⁵⁵ Philipp, Michael: *Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Dissertationen des 17. Jahrhunderts*. 2010. 237–238.

⁵⁶ Philipp több ilyen példát is mutat Nördlingen városa vonatkozásában. Philipp, Michael: *Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhunderts*. 2007. 133–134. és általánosságban is aláhúzza 137.

⁵⁷ Nr. 13., 41., 48., 58.

egységek formálása, alakítása is a *politica* feladata. Ezen körben a társadalmi rétegek jellegzetességeinek feltárása is fontos, elsősorban a vezetőrétegek (*nobilitas, ordo equester, cives*) tekintetében.

III. Boncolgatásra kerül sok vitában az emberi közösségek természete (*respublica in genere*), azok kialakulása, fenntartása és fejlődése (*constitutio, conservatio et augmentatio*). A politikai rendszerek alapja és célja (*finis reipublicae*) is a vizsgálódások tárgyát képezi. Utóbbi körben az aktuális uralmi rendszer fenntartásának és a közjó (*bonum commune*) szolgálatának a gondolata is megjelenik, általában a mindenkori hatalom legitimációjának igényével.

IV. Az előbbiekre építve a különböző állam- és kormányformák elemzése is rendkívül népszerű témája volt a korabeli *disputatió*knak. A három egyszerű alaptípus és azok elhibázott, túlhajszolt formájának összevetése (*regum et tyrannis, aristocratia et oligarchia, politia et democratia*) mellett a különböző kombinációk és a „vegyes alkotmányok” (*respublica mixta*) is elemzésre kerültek, példának okáért a *dominatus*. Az analízis sok vitairat esetében azzal zárul, hogy az adott ideáltípusokat a korabeli államok kategorizálására kísérlik meg felhasználni. Ebben a tekintetben természetesen a Német-római Szent Birodalom, mint alakulat állam- és kormányformájának a meghatározása jelentette a legnagyobb kihívást a korabeli professzorok és tanítványaik számára.

V. Kiemelt témának tekinthető a korabeli irodalomban a szuverenitás (*summa potestas, absoluta potestas, maiestas*) kérdése, valamint a különböző, az uralkodót megillető vagy általa igényelt hatalmi jogosítványok (*iura maiestatis*) problematikája. A téma sokszor jelentkezett az elméletben tételezett uralkodónak, hatalomgyakorlónak alávetett személyek jogállása, valamint kötelezettségei szemszögéből.

VI. Nagyon gyakori témát adott a korabeli vitatkozásoknak az uralkodó személye és státusza. Milyen tulajdonságokkal, képességekkel kell rendelkeznie egy uralkodónak? Hogyan kerül, kerüljön posztjára: választással vagy születéssel; hogyan érhet véget az uralma: leköszönéssel vagy hatalomtól való megfosztással? Ide tartoztak a fejedelmi tanácsokkal és tanácsadókkal kapcsolatos kérdések, de adott esetben a különböző testületi szervekkel kapcsolatos elképzelések is. A városi *senatusok* és *magistratusok* témája mellett ide sorolhatók az uralkodói apparátus tagjaival (miniszterek, bírák, követek és tisztviselők) kapcsolatos elméleti kérdések is.

VII. Gyakori volt egyes politikai részterületek elemzése is. Az egyes – állam által ellátandó – feladatok végtelen tárházát jelentették a vitaanyagok: a vallás és az egyház védelme (*cura religionis*); a jogélet és jogrendszer fenntartása, különösen a törvényhozás, a büntetés és jutalmazás (*leges, poena, praemia*) kérdései; az iskoláztatás biztosítása (*educatio, scholae*); a pénzügyi rendszer (*aerarium, moneta, tributa, vectigalia*) és a társadalmi élet rendjének fenntartása; valamint a gazdasági élet, a kereskedelem és piaci (jog)viszonyok (*commercium et mercatoria, ius nundinarum*) igényeinek kielégítése; az állam katonai védelmi képességének biztosítása. Mindezen területek tárgyalásánál vezető szempont volt az adott uralmi rendszer fenntartásának igényéből való kiindulás. Ugyanakkor – bár szinte kizárólag protestáns egyetemeken születtek politikai *disputatiók* – nem jelennek meg bennük a vallási irányzatok közötti ellentéteket kihangsúlyozó kérdések és válaszok.

VIII. Népszerű témája volt a politikai vitatkozásoknak az egyes államok közötti kapcsolatok kérdése. Különösen a háború (*bellum*) témája foglalkoztatta nemcsak a

kor közvéleményét, hanem leendő közszereplőit is. Olyan résztémák is, mint a békekötés, fegyverszünet, szerződések és szövetségek (*foedera*) is ebbe a körbe tartoztak. Különösen érdekes kérdés volt (bár ez érdekes módon, pont a magyarországiak körében nem jelentkezett) a hitetlenekkel kötött szerződések témaköre. Ezek a témák – mint az ún. állami feladatokhoz kapcsolódók is – érintik a szuverenitás kérdéskörét is a közösség fenntartásának (*conservatio reipublicae*) részkérdéseiként.

IX. A korabeli politikatudomány egyik fontos vizsgálati területe volt az egyes közösségek és világbirodalmak felemelkedésének, változásának és leáldozásának kérdése (*mutatio, eversio et corruptio reipublicae/imperii*). Itt kaptak szerepet azok a tapasztalatok, *exemplumok*, melyek az ókori történetírók munkáiból voltak kiszűrhetők a saját kor számára. Így több politikai *disputatio* a klasszikus szerzők (Arisztotelész, Tacitus, Suetonius, Sallustius stb.) exegézisét hozta, de a szövegek értelmezésébe beszívárogtak a korabeli társadalmi és politikai kontextusok is, melyek révén új meglátások és gondolatok születtek. Ebben is megjelent a politikatudomány produktivitása.⁵⁸

X. Ugyan a fenti felsorolt kérdésköröket tekinthetjük az egyetemes politikatudomány legalapvetőbb oktatási programjához tartozó területeknek, de természetesen gyakran kerültek kevésbé monografikus jellegű írások is nyomda alá. Mindig is voltak olyan hallgatók, akik két-három vagy több, tematikusan nem vagy csak lazán kapcsolódó kérdést és tézist vettek elő vitatkozásaik során, és ezekkel kívánták bizonyítani rátermettségüket és tudásukat. Az ilyen *miscellaneákat* nem kell összetévesztenünk a vitairatok végén több esetben megjelenő *corollariákkal*, melyek egy-egy rövid tézist fogalmaztak meg, mindenféle alátámasztó érvek nélkül. Ezek mintegy tartalék „vitamuníciót” jelenthettek a vitázók számára.

Látható az alábbi táblázatból, hogy a magyarországiak egy kivételével valamennyi témacsoportban jelentkeztek vitatkozással. A társadalmi kérdések (különösen a nemesség), a háború problémakörének jelentős képviselője mellett nem meglepő egy-egy állami feladatkör körüljárása. Érdekes azonban, hogy egyetlen vitatkozás sem foglalkozott az állam- és kormányformák kérdésével.

I.	15. 17. 30. 39.
II.	8. 12. 14. 36. 48. 49. 55. 64.
III.	5. 19. 23. 26. 29. 38. 41. 43. 46. 52. 54. 59. 67.
IV.	–
V.	4. 7. 22.. 32. 34. 44. 50.
VI.	10. 11. 33. 40.
VII.	1. 13. 16. 20. 31. 42. 51. 57. 62. 65.
VIII.	6. 24. 25. 27. 45. 53. 60. 61.
IX.	2. 3. 21. 28. 35. 47. 56. 58. 63. 66.
X.	9. 18. 37.

⁵⁸ Philipp, Michael: *Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert*. 2001. 43.

A 17. század folyamán a *disputatio*-tárgykörök által körvonalazott – fennebb vázolt – standard oktatási program egyre inkább gazdagodott bizonyos korspecifikus tematikákkal és aktuális politikai kérdések megvitatásával is. Elsősorban a haladottabb tudású hallgatók foglalkozhattak a nehezebb kérdésekkel is. Ilyen volt többek között az államérdek (*ratio status*) és az állami működés titkainak (*arcana imperii*) kérdése, melyeket az egyes államformákhoz viszonyítva elemeztek a dolgozatok, és elsősorban a hatalom biztosítására alkalmas eszközként, illetve alapmegközelítésként kezelték a megfogalmazott alaptételeket. Ebben a körben tárgyalták például a macchiavellizmust és a zsarnökölési elméletet is, előbbi a szuverenitás speciális kérdésköréként, utóbbit pedig az alattvalói ellenállási jog egyik megvalósulási formájaként. Ebben az összefüggésben lehet érdekes az államérdekkel és a hatalom megőrzésének technikájával kapcsolatos vita. Ennek politikaelméleti hátterét az *utilitas* és *honestas*, vagyis egy erkölcsi és jogi normák kötelékétől mentes pusztán a haszonra és hatékonyságra kifutó politikai felfogás, valamint egy a vallásnak és a közjónak elkötelezett erkölcsi megközelítés közötti különbségtétel adta. A macchiavellizmussal és az államérdekkel kapcsolatos diskurzusban – melyek önállósítják magukat szinte a politikatudományon belül – rendszeresen megjelenik ez a szembenállás. Attól függően, hogy egy-egy egyetemen milyen szoros kapcsolatban van a politikatudomány és az etika, meghatározzák ezen összefüggésben is az adott „iskola” helyét. Ennek a diskurzusnak egy speciális aspektusát képezi, hogy milyen mértékben tartják megengedhetőnek a színlelést és az eltitkolást (*simulatio et dissimulatio*) a politikában.

Mindezen témák és közelítési pontok alapvető és tartalmi vizsgálatát is szolgálná a Bene Sándor által megfogalmazott – az említett szövegkorpusz hozzáférhetővé tételén túlmutató – kutatási program. Mint az eddigiekből kitűnik, ez azonban már túlmutat a magyarországi *respondensek* által megvédett *politica*-tézisek kérdéskörén. Az ehhez szükséges szövegkorpusz összeállítása és összegyűjtése túlterjed a hazai jogtudomány történetének kezdeteit kereső és ennek során szükségszerűen a korai politikatudomány néhány kérdésével is konfrontálódó jogtörténész kompetenciáján.

FÜGGELÉK

A magyarországi hallgatók által megvédett politikai *disputatiók* javasolt alapjegyzéke

1.
Praeses: Gerhardus, Joh. Fried.
Respondens: **Adam, Matthias** Oedenburgensis Hungar.
Quaestionum Politicarum An diversae Religiones in bene constituta Republ. tolerandae?
Universitas: Jena IX. 1663.
Jena (Bauhoffer, Johann Jacob) 1663⁵⁹
2.
Praes: Besold, Christophorus
Resp: **Artner, Guilhelmus** Oedenburgensis
Dissertatio Politico-Iuridica De Regno Hungariae, eiusque Jure
Un: Tübingen VII. 1624.
Tübingen (Werlin) 1624⁶⁰
3.
Praes: Hornius, Georgio
Resp: **Bacca Szattmari, Petrus** Ungarus
Disputatio Politica De Imperio Hunnorum
Un: Harderwijk III. 1649.
Harderwijk (a Wieringen, Nicolaus) 1649⁶¹
4.
Praes: Deutschmann, Abrahamus Henricus
Resp: **Bartsch, Johannes** Leutsch. Hungar.
Dissertationem Politicam, De Maestate In Genere, Et In Specie De Distinctis Eius Quibusdam Iuribus
Un: Wittenberg 22. VII. 1693.
Wittenberg (Hakius, Johannes) 1693⁶²
5.
Praes: Eilard, Christoph
Resp: **Cnapitz, Georg** Briznensis Hungarus.
Discursus Philosophico-Politicus De Summa Civilis Administrationis Felicitate
Un: Königsberg 29. V. 1637.
Königsberg, (Segebadius, Laurentius) 1637⁶³

⁵⁹ OSZK RMK III. 2204 – DE JTT fénymásolat.

⁶⁰ MPI (Frankfurt) Miscell. iurid. CXI. – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1366 és 6145 – OSZK – VD17 23:286281K

⁶¹ RMK III. 1725. – BCU (Kolozsvár)

⁶² SLUB (Dresden) Coll.diss. A.25,34 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 3832 – VD17 14:026660M

⁶³ BU (Torun) – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1523 – VD17 12:161242L

6.
Praes: Pregizer, Joannes Ulricus
Resp: **Cralowiz, Joannes Ernestus** Posoniensis Ungarus
Positiones Politicae De Foederibus
Un: Tübingen 26. V. 1677.
Tübingen (Reisl, Johhann-Henricus) 1677⁶⁴
7.
Praes: Berckringer, Daniel
Resp: **Debreczeni P., Johannes** Pannonio-Ungarus
Disputatio Politica, De Majestatica Superioritate Sive Majestate in genere
Un: Utrecht 20. II. 1658.
Utrecht (Waesberg, Johannes) 1658⁶⁵
8.
Praes: Hertel, Joannes Henricus
Resp: **Dubravius, Daniel** Zakolcza-Hung.
De Societate Civili, Dissertatione Politica
Un: Wittenberg 27. V. 1696.
Wittenberg (Schultzius, Martinus) 1696⁶⁶
9.
Praes: Boecler, Io. Henricus
Resp: **Düranthall, Georgius** Pannonio-Hungarus
Characteres Politici Velleiani, sive Notitia ingeniorum, cuivis Capita, III. et IV.
Un: Strassburg 26. III. 1652.
Strassburg (Mülbius, Ioan. Philippus) 1652⁶⁷
10.
Praes: Scharfius, Johannes Fridericus
Resp: **Etelius, Joannes Fridericus** Posoniensis Hungarus
Magistratum Politicum
Un: Wittenberg 1674.
Wittenberg (Hakius) 1674⁶⁸
11.
Praes: Schaller, Jacobus
Resp: **Feyerabend, Johannes** Rechnizio Vngaro
Manius Lepidus, Sive Bonus Consiliarius Sub Malo Principe
Un: Straßburg 21. I.* 1651
Straßburg (Spor, Fridericus) 1651⁶⁹

⁶⁴ RMK III. 2838 – VD17 12:161314M – BSB 4 Diss. 2072⁶⁵ MTA RMir. III. 958 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 2017.⁶⁶ SLUB (Dresden) Coll.diss.B.43, misc.40 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 4016 – VD17 14:027179P – VD17 14:024438H⁶⁷ VD17 547:660482D – FLB (Gotha) 03 Lcl. 8° 07192 (10)⁶⁸ SLUB (Dresden) Coll.diss.A.101,54 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 2673 – VD17 14:653156H
* kézzel javítva: 19. II.⁶⁹ HAB (Wolfenbüttel) 34.16. Pol.fasc.25. – OSZK RMK III. 1779 – DE JTT fénymásolat – VD17 23:286616Y

12.
Praes: Berckringer, Daniel
Resp: **Farkas, Jacobus** Alistali-Ungarus
Disputationis Politicae de Nobilitate Pars Prior
Un: Utrecht 8. I. 1654.
Utrecht (a Waesberge, Johannes) 1654⁷⁰
13.
Praes: Dürr, Joh. Conradus
Resp: **Franck, Valentinus** Cibino-Transilvanus
Exercitatio Philosophica De Aequitate
Un: Altdorf 8. IX. 1666.
Altdorf (Hagen, Georgius) 1666⁷¹
14.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Frisowitz, Balthasar** N. Ungarus
*Disputatio de Nobilitate, id est de nobilitatis virtutibus, immunitatibus, privile-
giis, et honoribus & c.*
Un: Straßburg 9. VI. 1627.
Straßburg (Rappius, Johannes) 1627⁷²
15.
Praes: Ranftius, Matthaeus
Resp: **Graff, Gottfridus** Pincafeldensis, Austrius
*Disputationum Ethicarum Vicesima, Quae est Quinta De Virtutibus Intellectualibus
et in Specie De Prudentia Judiciaria et Deliberativa*
Un: Wittenberg 10. XI. 1649.
Wittenberg (Roehner, Johannes) 1649⁷³
16.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Grosch, Andreas** Posoniensis Ungarus
*Disputatio politica, exhibens paedagogiam sive edvcationem & institutionem
liberorum*
Un: Wittenberg 27. III. 1641.
Wittenberg (Haken, Johannes) 1641⁷⁴

⁷⁰ MTA RMir. III. 957. – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1906. (cop.)⁷¹ BSB (München) 4 Diss. 2090 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 2320 – VD17 12:164229P⁷² OSZK RMK III. 1411 – RMNY II. 1399 – DE JTT fénymásolat⁷³ BCU (Kolozsvár) BMV2588 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1731⁷⁴ VD17 547:692127E – FLB (Gotha) – RMK III. 6225

17.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Gruber, Daniel** Eisenstadiens Austriae
Discursus Historico-Politicus De Peregrinatione Studiosorum
Un: Straßburg V. 1619.
Straßburg (Reppius) 1619⁷⁵
Straßburg (Reppius) 1625⁷⁶
Jena (Müller) 1680⁷⁷
Jena (Ehrichius, Paulus) 1714⁷⁸
18.
Praes: Bernegger, Mathias
Resp: **Heindel, Ferdinandus** Posoniensis-Ungarus
Disputatio Historico-Politica: Continens Quaestiones tres Miscellaneas
Un: Straßburg X. 1624.
Straßburg (Reppius, Johannes) 1624⁷⁹
19.
Praes: Gartzaeus, Andreas
Resp: **Hendel, Johann** (Siebenbürgen)
Libri quarti disputatio III. de rebus rempubl. adjuvantibus
Un: Königsberg
Königsberg 1648⁸⁰
20.
Praes: Felwinger, Johann Paul
Resp: **Heuchelin, Christian** Poson.
Dissertatio Politica de Legibus
Un: Altdorf IX. 1660.
Altdorf (Hagen, Georgius) 1660⁸¹
21.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Honerus, Johannes** Corona Transylvanus
Disputatio Politica De Republica Hebraeorum
Un: Wittenberg 20. VI. 1655.
Wittenberg (Fincelius, Wilhelmus) 1655⁸²

⁷⁵ HAB (Wolfenbüttel) 240.21 Quod. (1) – DE JTT fénymásolat – VD17 23:259819L⁷⁶ VD17 1:014903Z⁷⁷ MPI (Frankfurt) Misc. jur. 038–030, Var. Disp. 75/7, Var. Disp. 144/027 – VD17 23:281619Z – VD17 32:628020Z – VD17 23:281627R⁷⁸ MPI (Frankfurt) DISE 84/014, Var. Disp. 666/36 – SLUB (Dresden) Coll.diss.A.9.41 – DE JTT fénymásolat⁷⁹ OSZK RMK III. 1365 – DE JTT fénymásolat⁸⁰ In Gartzaeus, Disputationes Schönbornerianae (Regiomontum), 1648 – VD17 12:175654Z – BSB (München) 4 Diss. 479⁸¹ MTA RMiR III. 552 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 6409 – VD17 3:680451H – VD17 547:656613Z⁸² MPI (Frankfurt) Var. Disp. 69/12 – BSB 4 Diss. 333 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1949 – VD17 14:062363P – VD17 12:145244M

22.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Hutter, Georgius** Cibinio-Transylvanus
Nonnullas Positiones Politicas, ad caput de Subditis pertinentes
Un: Wittenberg 19. VI. 1662.
Wittenberg (Fincelius, Wilhelmus) 1662⁸³
23.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Jentsch, Christianus** Posoniensis Ungarus
Disputationum Politicarum Undecima De Corruptione Rerumpublicarum
Un: Wittenberg 7. V. 1642.
Wittenberg (Wendt, Michael) 1642⁸⁴
24.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Jentschius, Christianus** Pannonius
Disputatio politica De bello continens materiae praesentis I. praecepta utiliora, II. axiomata illustriora, III. problemata selectiora
Un: Wittenberg 1641.
Wittenberg 1641⁸⁵
25.
Praes: Verhel, Arnoldus
Resp: **Katona, Stephanus** Geleino-Hungarus
Disputatio Politica De Bello et Pace
Un: Franeker VI. 1653.
Franeker (Balck, Idzardus) 1653⁸⁶
26.
Praes: Meiszner, Joannis Georgius
Resp: **Langen, Johannes Christophorus** Poson-Hungarus
Problema Politicum, Quid astris tribuendum circa Rerumpublicarum conversiones?
Un: Wittenberg 12. XI. 1681.
Wittenberg (Wilckius, Johannes) 1681⁸⁷

⁸³ MTA RMiR. III. 512 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 2169 – VD17 3:015074H⁸⁴ SLUB (Dresden) Coll.diss.A.131,41 – DE JTT fénymásolat – VD17 14:062342T⁸⁵ Könyvtári Szemle 1935. 102.⁸⁶ MTA – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1835.⁸⁷ BSB (München) 4 Diss. 447/36 – DE JTT fénymásolat – OSZK RMK III. 3146a – VD17 12:168439Y – VD17 12:168687B

27.
Praes: Rotlöben, Johannes
Resp: **Lanius, Zacharias** Turocensis Pannonius
Disputatio prima politici discursus de belli causa formali: Quomodo bellum sit suscipiendum & gerendum
Un: Wittenberg 23. VII. 1619.
Wittenberg (Gorman, Johannes) 1619⁸⁸
28.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Listi, Franciscus** L. B. in Kettsee,
Prellenkirchen & Kabold
Qvaestionvm praecipve Politicarum ex Agricola C. Cornelij Taciti collectarum, Fasciculus I.
Un: Strassburg III. 1616.
Strassburg (Carolus Johannes) 1616⁸⁹
29.
Praes: Schallerus, Jacobus
Resp: **Martini, Matthias** ex Pannonibus
Sempronianus
Dissertatio politica De Matrimonio
Un: Straßburg 6. II. 1663.
Straßburg (Dolhopffius, Georgius Andreas) 1663⁹⁰
30.
Praes: Felwinger, Johannes Paulus
Resp: **Metzger, Johannes Honorius** V. A.
Politica De Politico Dissertatio
Un: Altdorf II. 1660.
Altdorf (Hagen, Georgius) 1660⁹¹
31.
Praes: Röhrenseen, Christianus
Resp: **Michaelis, Georgius** Hungarus
Aerarium Cautum Quindena Positionum Delineatum
Un: Wittenberg 14. I. 1682.
Wittenberg (Henckelius, Matthaeus) 1682⁹²

32.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Moslehner, Michael Johannes** Schemniczio Ungarus
Dissertatio Historico-Politica De Odio Subditorum Adversus Principem
Un: Straßburg, IX. 1632.
Straßburg (Reppius, Johannes) 1632⁹³
33.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Newnachbar, Paulus** Corona Transylvanus
Disputatio Politica De Officio magistratus circa religionem & reipublicae defensionem
Un: Wittenberg 20. VI. 1655.
Wittenberg (Fincelius, Wilhelmus) 1655⁹⁴
34.
Praes: Gutkuis, Georgius
Resp: **Oztrozith de Ghylethinz, Johannes** Liber Baro In Illawa &c.
Disputationem Politicam De Maiestatis Absoluta Potestate
Un: Wittenberg 9. XI. 1616.
Wittenberg (Richterius, Johannes) 1616⁹⁵
35.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Öppy, Jacobus** Raika-Pan.
Dodecas VII. Miscellaneorum Quaestionum, Ex C. Cornelii Taciti, De Situ moribusque Gemanorum, libello desumptarum:
Un: Strassburg 8. IV. 1616.
Strassburg (Carolus Johannes) 1616⁹⁶
36.
Praes: Witzendorffs, Wilhelm
Resp: **Paludnig, Johannes** Cassovia Hungarus
Disputationum Politicarum Tertia De Domino Et Servo, Parentibus Et Liberis
Un: Rostock 17. I. 1635.
Rostock, (Reusner, Johannes) 1635⁹⁷

⁸⁸ SBPK (Berlin) 10 in FI 8703 – DE JTT fénymásolat⁸⁹ MTA RMIr. III. 764 – DE JTT fénymásolat – OSZK – RMK III. 1178⁹⁰ RMK III. 2217 – DE JTT fénymásolat⁹¹ OSZK RMK III. 6410, 6411. – DE JTT fénymásolat – VD17 547:656157D⁹² RMK III. 3220. – VD17 39:147467S – FLB (Gotha) Diss.phil 8° 00059 (37a)⁹³ OSZK RMK III. 1488 – DE JTT fénymásolat – ÖNB 134.030-B⁹⁴ SLUB (Dresden) Coll.diss.A.131,30 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1976. – VD17 14:062320Q⁹⁵ OSZK RMK III. 1182 – DE JTT fénymásolat – VD17 3:020474M⁹⁶ MTA RMIr. III. 333 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1179.⁹⁷ OSZK RMK III. 1507 – DE JTT fénymásolat

37.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Perlowitz, Andreas** Batthen. Hun.
Conclusiones Aliquot Politicae
Un: Straßburg 1628.
Straßburg (Ledertz, Paulus) 1628⁹⁸
38.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Perlowitz, Andreas** Batthensis Hungarus
Disputatio Politica. De Veris Ac Genuinis Boni Civis Notis, Bonique Reipub.
Un: Straßburg 1. I. 1629.
Straßburg (Ledertz, Paulus) 1629⁹⁹
39.
Praes: Felwinger, Johannes Paulus
Resp: **Pez, Johannes Ernst** Nob. Hung.
Thesium Ex Universa Politices Doctrina Depromptarum Decades Viginti Duae
Un: Altdorf 18. XII. 1654.
Altdorf (Hagen, Georgius) 1654¹⁰⁰
40.
Praes: Falck, Nathanael
Resp: **Pilarik, Johannes** Oczowa-Hung.
An & Quousq[ue] Princeps observare Leges Fundamentales teneatur
Un: Wittenberg 20. IV. 1689.
Wittenberg (Wilckius, Johannes) 1689¹⁰¹
41.
Praes: Conring, Hermann
Resp: **Poch, Georg** Semproniensis Hungarus
Disputatio Politica De Rebuspublicis in Genere
Un: Helmstedt 26. VI. 1639.
Helmstedt (Lucius, Jacobus) 1639¹⁰²

42.
Praes: Felwinger, Johannes Paulus
Resp: **Polani, Georgius** Sempronio-Hungarus
Disputationum Politicarum De Arte khrématistiké, Sexta & Vltima
Un: Altdorf II. 1651.
Altdorf (Hagen, Georgius) 1651¹⁰³
43.
Praes: Berckinger, Daniel
Resp: **Posahazi, Johannes** Ungarus
Disputatio politica De Republica
Un: Utrecht 18. III. 1654.
Utrecht (Waesberg, Johannes) 1654¹⁰⁴
44.
Praes: Besoldus, Christophorus
Resp: **Preining, Ioannes Andreas** Viennensis Austrius
Quam summa favente Maestate
Un: Tübingen 7. I. 1620.
Tübingen (Cell, Iohan Alexander) 1620¹⁰⁵
45.
Praes: Felwinger, Johannes Paulus
Resp: **Preissegger, Georgius** Semp. H.
Dissertatio Politica De Bello
Un: Altdorf 20. X. 1666.
Altdorf (Hagen, Georgius) 1666¹⁰⁶
46.
Praes: Hornius, Georgius
Resp: **Puspokius, Johanes Sylv.** Ungarus
Disputatio Historici Politica, De Origine, Incrementis & variis Rerum Publicarum Mutationibus
Un: Leiden 20. III. 1655.
Leiden (Leffen, Petrus) 1655¹⁰⁷

⁹⁸ MTA RMK III. 1429⁹⁹ MTA RMK III. 1439 – DE JTT fénymásolat¹⁰⁰ LB (Stuttgart) jur Diss. 4680 – DE JTT mikrofilm – RMK III. 1864 – VD17 547:690240M¹⁰¹ RMK III. 3591 – VD17 39:146375Y – FLB (Gotha) Diss.phil 8° 00054 (63)¹⁰² HAB (Wolfenbüttel) 218. 24. Quod. (12) – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1465 – VD17 14:065932G – VD17 1:007152R – VD17 23:255133X¹⁰³ HAB (Wolfenbüttel) 95.25. Pol (2) (132–153. pp) – DE JTT mikrofilm – RMK III. 1764 – VD17 75:705872Y¹⁰⁴ MTA RMK III. 1908 – DE JTT fénymásolat¹⁰⁵ Katalog juristischer Dissertationen, Disputationen, Programme und anderer Hochschulschriften im Zeitraum von 1600 bis 1800 aus den Beständen der Universität Rostock. Voll. 2. ed. Ryuichi Tsuno. Tokyo, 1989. nr. 461019¹⁰⁶ BSB (München) 4 Diss. 1609 – DE JTT fénymásolat – VD17 12:155844X¹⁰⁷ MTA RMIr. III. 956 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 1939.

47.
Praes: Kirchmaier, Georgius Caspar
Resp: **Rehlinus, Georgius Daniel** Poseniensis Hungarus
De originibus Habsburgico-Austriacis et Hohenzollerano-Brandenburgicis
Un: Wittenberg 27. X. 1680.
Wittenberg (Wilckius, Johannes) 1680¹⁰⁸
48.
Praes: Ölhafius, Petrus
Resp: **Reuetter, Michael** Nob: Pannon:
Disputatio Extraordinaria, De Urbe & Republica
Un: Danzig 1650.
Danzig (Rhetus, Georgius) 1650¹⁰⁹
49.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Ritthalerus, Michael** Modorensis Pannonius
Nobilitatem Hungarorum, Dissertatione Academica
Un: Wittenberg XII. 1664.
Wittenberg (Wendt, Michael) 1664¹¹⁰
50.
Praes: Moller, Jacobus Fridericus
Resp: **Roth, Georgius** Leutsch. Hungarus
Dissertatio Politica De Iure Maiestatis Circa Erigendas Et Confirmandas Academias
Un: Wittenberg 20. II. 1695.
Wittenberg (Schrödterus, Christian) 1695¹¹¹
51.
Praes: Vogt, Johannes
Resp: **Sarnich-Hausen, Petrus Daniel** Modra Hungarus
Dissertatio Ethica Posterior, De Iustitia Particulari
Un: Jena 1668.
Jena (Bauhoferus, Jacobus) 1668¹¹²
52.
Praes: Hundeshagen, Johannes Chrostophorus
Resp: **Sattler, Georgius** Bistricio-Transyvanus
Disputatio Politica De Republica in genere
Un: Jena XII. 1666.
Jena (Sengenwald, Georgius) 1666¹¹³

53.
Praes: Husvvedelius, Conradus
Resp: **Schifferer, Michael** Carpona-Pannon.
Dissertatio Palladia De Bello Et Belligratone Ex Selectis Qvibusq; autorib. Politicis & Jctis congestam
Un: Jena 29. I. 1612.
Jena (Weidner, Johannes) 1612¹¹⁴
54.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Schnitzlerus, Jacobus** Cibinio Transylvanus
Collegii Publici Secundi Disputat. XII. & penultimam De Rerumpublicarum mutatione
Un: Wittenberg, 30. IV. 1658.
Wittenberg (Haken, Johannes) 1658¹¹⁵
55.
Praes: Wendeler, Michael
Resp: **Schnitzlerus, Jacobus** Cibiniensis Transylvanus
Collegii Publici Tertii atque ultimi Disputationem IV. De Potestate Domesticâ
Un: Wittenberg, 4. IX. 1658.
Wittenberg (Haken, Johannes) 1658¹¹⁶
56.
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Schödel, Martinus** Posonio-Hungarus
Disquisitio Historico-Politica, De Regno Hungariae
Un: Straßburg 1629.
Straßburg (Repp, Johannes) 1629¹¹⁷
Straßburg (Repp, Johannes) 1630¹¹⁸
57.
Praes: Röhrensee, Christianus
Resp: **Seelmann, Christianus Martinus** Leutschovia-Hungarus
Positionum Politicarum Denarius
Un: Wittenberg, 8. XII. 1694.
Wittenbergae(Hakius, Johannes) 1694¹¹⁹

¹⁰⁸ HAB (Wolfenbüttel) Gm 3397 – DE JTI fénymásolat – RMK III. 6787 – VD17 23:307954F¹⁰⁹ RMK III. 1742 – DE JTT fénymásolat¹¹⁰ ULB SA (Halle) Pon IIm 183, QK – DE JTT fénymásolat – VD17 12:137023L – OSZK RMK III. 2264¹¹¹ MPI (Frankfurt) Disp. Jur. Publ. X/43 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 3970 – VD17 3:020516T¹¹² VD17 14:020114F – FLB (Gotha) 03 – Jus.G. 8° 00272 (49)¹¹³ UB (Erlangen) ltd. Phs. 12/46 – DE JTI fénymásolat – RMK III. 2334¹¹⁴ UB (Erlangen) A.S. 794/59 – DE JTT fénymásolat – VD17 12:172176N¹¹⁵ RMK III. 2044 – Bruckenthal Múzeum (Nagyszeben)¹¹⁶ RMK III. 2046 – Bruckenthal Múzeum (Nagyszeben)¹¹⁷ OSZK – RMK III. 1440 és 6173 – VD17 547:691850E – VD17 12:115073C – VD17 39:134458B¹¹⁸ OSZK 78.327 – DE JTT mikrofilm – RMK III. 1460 – VD17 23:308266U¹¹⁹ MPI (Frankfurt) Witt 4/8 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 3919 – VD17 39:147166T

- 58.**
Praes: Pichlerus, Sigismvndvs
Resp: **Serpilius, Johannes** Caesaropolit. Pannon.
Disputatio Politica De Incrementis Rervm pvbl.
Un: Königsberg 27. V. 1645.
Königsberg (Reusner, Johannes) 1645¹²⁰
- 59.**
Praes: Baldiunus, Gottlieb
Resp: **Serpilius, Augustinus** Caesaropol. Hungarus
De Bello
Un: Wittenberg 19. III. 1664.
Wittenberg (Wendt, Michael) 1664¹²¹
- 60.**
Praes: Pichler, Sigismund
Resp: **Simonius, Johann** Cibiniens. Transylvanus
Discursus politicus prooemialis III. de jure gentium, tertio politicarum assertionum principio regulativo
Un: Königsberg IX. 1646.
Königsberg (Reusner, Johann) 1646¹²²
- 61.**
Praes: Sagittarius, Johannes Christfriedus
Resp: **Stockhinger, Georgius** Semp. Hungarus
Exercitatio Politica, De Bello
Un: Jena IX. 1646.
Jena (Freyschmiedt, Casparus; Sengenwaldt, Georgius) 1646¹²³
- 62.**
Praes: Beuther, Joh. Mich.
Resp: **Szellezky, Jacobus** Pan.
Symplegas controversarum quaestionum nomico-politicarum, tam foro quam scholis vtilium, adornata
Un: Straßburg IX. 1614.
Straßburg (Bertram, Antonius) 1614¹²⁴
Straßburg (Bertram, Antonius) 1615¹²⁵

- 63.**
Praes: Bernegger, Matthias
Resp: **Ursinus a Blagay, Stephanus**
Quaestionum praecipue politicarum ex Agricola C. Cornelii Taciti collectarum dodecas prima
Un: Straßburg 20. VI. 1616.
Straßburg (Carolus, Johannes)¹²⁶
- 64.**
Praes: Schallerus, Iacobus
Resp: **Vörös, Laurentius** Modra-Hungarus
Consideratio Politica Civitatis
Un: Straßburg VII. 1653.
Straßburg (Heyden, Johannis Petri ab) 1653¹²⁷
- 65.**
Praes: Striebel, Joh. Georgius
Resp: **Waranay, Andreas** Novisolio-Hung.
Discursus Politicus De Religionis In Rep. Necessitate Et Cura
Un: Wittenberg 30.4.1679.
Wittenberg (Henckelius, Matthaeus) 1679¹²⁸
- 66.**
Praes: Kirchmaier, Georgius Caspar
Resp: **Zuanna Georg. Christoph. Melchior de** Nob. Sempron.
De originibus Habsburgico-Austriacis et Hohenzollerano-Brandenburgicis
Un: Wittenberg VI. (1677.)
Wittenberg (Wilckius, Johannes) (1677)¹²⁹
- 67.**
Praes: Pichler, Sigismund
Resp: **Zuanna, Johannes Melchioris de** Nobil; Pannon;
Dissertatio Politica De Republica In genere
Un: Königsberg II. 1644.
Königsberg (Reusner, Johannes) 1644¹³⁰

¹²⁰ Bibliotheka Czartoriskich (Krakkó) 65652/I – DE JTT fénymásolat – OSZK – RMK III. 1654 és 6265 – VD17 14:651373A

¹²¹ SBPK (Berlin) 5 an: Fl 8703 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 2269 – OSZK – VD17 1:008991G

¹²² Niedersächsische Landesarchiv, Staatsarchiv Bückeburg – DE JTT fénymásolat

¹²³ VD17 39:137981H – FLB (Gotha) Diss.phil 8° 00013 (25)

¹²⁴ RMK III. 5950 – OSZK – VD17 3:009926D

¹²⁵ UB (Erlangen) A.S. 822/43 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 5971 – OSZK – ÖNB +44.P.96.

¹²⁶ OSZK 160.189.

¹²⁷ OSZK RMK III. 1847 – DE JTT fénymásolat – VD17 12:164603B

¹²⁸ SLUB (Dresden) Coll.diss. A.118,23. – DE JTT fénymásolat – RMK III. 3028. – VD17 14:654216S

¹²⁹ ULB SA (Halle) II n4533 – DE JTT fénymásolat – RMK III. 4260. és 7744. (1677-ben készült.)

¹³⁰ OSZK RMK III 1621/a és 6247 – DE JTT fénymásolat – VD17 12:136072F

Rövidítések jegyzéke

BCU	Kolozsvár, Biblioteca Centrala Universitara
BSB	München, Bayerische Landesbibliothek
BU	Torun, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu
DE JTT	Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszék
FLB	Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek
HAB	Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek
MPI	Frankfurt/Main, Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte
MTA	Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
OSZK	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár
ÖNB	Wien, Österreichische Nationalbibliothek
SBPK	Staatsbibliothek zu Berlin/Preussische Kulturbesitz
RMK	Régi Magyar Könyvtár
RMNy	Régi Magyar Nyomtatványok Tára
SLUB	Dresden, Sächsische Landesbibliothek / Staats- und Universitätsbibliothek
UB	Erlangen-Nürnberg, Universitätsbibliothek
ULB SA	Halle, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
VD17	Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts
WLB	Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek

*„A jogelmélet fő kérdései
tegnap és ma”*
